

MÜHİMME DEFTERLERİ IŞIĞINDA 18.YÜZYILDA SAKIZ ADASINDA SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT*

Mehmet TAŞ¹

Öz

Türkler ve Rumlar, 1071 Malazgirt Savaşından sonra aynı topraklarını paylaşmaya başlamışlardır. Devlet yerine toplum düzeyinde yaklaşıldığında bu iki toplum, 19.yüzyıla kadar genelde barış ve huzuru korumuş ve bu iklimi daha geniş bir coğrafyada yaşatmıştır. Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminden sonra Osmanlı Devleti de bu iklimi korumuş ve daha geniş bir coğrafyada geliştirerek yaşatmıştır. Osmanlı Devleti Türkler tarafından kurulmasına rağmen dayanmış olduğu dini ve insani ilke ya da erdemlerin de etkisiyle sadece Türklerin ya da Müslümanların değil sınırları içinde yaşayan Rum, Ermeni, Sırp, Romen ya da benzeri farklı etnik ya da dinsel toplulukların da devleti olma iddiası ve gayreti içinde olmuştur. Sakız Adası, Osmanlı Devleti yönetiminde Türklerin ve Rumların 347 yıl kadar genelde barış ve huzur içinde yaşadığı bir ada olmuştur. Osmanlı Devleti, burada resmi kurumlarını meydana getirirken ada sakinlerinin geleneksel kurumlarına ve uygulamalarına müdahale etmeyerek onların kendi iç işleyişlerine saygı göstermeyi tercih etmiştir. Böylece onların yeni yönetime uyum sağlamalarını kolaylaştırırken onlarla onların temsilcisi olan kişi ve kurumlar üzerinden iletişim kurmayı seçmiştir. Dolayısıyla Sakız Adası, Osmanlı Devleti döneminde devlet-toplum ilişkilerine güzel bir örnek teşkil eder.

Anahtar Kelimeler: Sakız Adası, Osmanlı Devleti, 18.yüzyıl, Anadolu, Rumlar.

Jel Sınıflandırması: B 10, B 20, D 60, D 69.

SOCIAL AND ECONOMIC LIFE IN CHIOS IN THE 18TH CENTURY IN THE LIGHT OF THE MÜHİMME REGISTERS

Abstract

Turks and Greeks began to share their lands after the Battle of Manzikert in 1071. When approached at the level of society rather than the state, these two societies generally maintained peace and tranquility until the 19th century and maintained this climate in a wider geography. After the Anatolian Seljuks and the principalities, the Ottoman State also maintained this climate and developed it in a wider geography. Although the Ottoman State was founded by Turks, it claimed and strived to be the state not only of Turks or Muslims but also of Greeks, Armenians, Serbians, Romanians or similar different ethnic or religious communities living within its borders, due to the influence of the religious and humanitarian principles or virtues it was based on. Chios Island was an island where Turks and Greeks lived in peace and tranquility for 347 years under the rule of the Ottoman State. While establishing its official institutions here, the Ottoman State preferred to respect the internal functioning of the islanders by not intervening in their traditional institutions and practices. Thus, while facilitating their adaptation to the new administration, it chose to communicate with them through the people and institutions that were their representatives. Therefore, Chios Island constitutes a good example of state-society relations during the Ottoman State period.

Keywords: Chios, Ottoman Empire, 18th century, Anatolia, Greeks.

JEL Classification: B 10, B 20, D 60, D 69.

*İşbu makale, 12-13 Haziran 2023 tarihinde Ege Üniversitesi tarafından İzmir’de gerçekleştirilen Ege 2nd. International Congress On Social Sciences&Humanities İsimli Kongrede Aynı İsimle Sunulan Özet Bildiriden Türetilmiştir.

¹ Dr, Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Kültür Varlıklarını Koruma ve Bakım Bölümü, mehmet.tas@ozal.edu.tr, orcid:0000-0003-1794-9629.

1. GİRİŞ

İzmir Körfezi'nin hemen karşısında yer alan Sakız Adası, Adalar Denizi'ndeki en büyük adalardan birisidir. Türkiye'ye uzaklığı 8 kilometre olup kuzeyden güneye 50 kilometre uzunluğunda ve doğudan batıya 13 ile 24 kilometre genişliğindedir. (<https://www.britannica.com/place/Chios-island-Greece/31/05/2023>). Yüzölçümü 841 kilometrekaredir (Örenç 2009:6). Adanın kuzey kısmı verimsiz olup dağ kütleleriyle çevirili olduğu için nüfusu güney kesimine göre seyrek. Adanın güney kesimi ise düz ve verimli olup çok sayıda yerleşim yerine sahiptir. Tarih boyunca mastika üretimi yapılan yerleşim yerleri adanın bu kesimindedir. Günümüzde adanın merkezi olan “Chora” şehri adanın doğu kıyısında yer alırken, “Kampos” şehri Chora şehrinin güneyinde yer alır. Kampos şehri, günümüzde Sakız Adası'nın en zengin ve en verimli bölgesidir.(Γούμενος vd.2006:29).

Resim 1. Sakız Adası'nın Günüzdeki Hali. (Kaynak:<https://www.wts.com.tr/sakiz-adasi-turlari.html>.)

Adanın tarihinde Bizans döneminin ayrı bir yeri vardır. Çünkü Kuzey Sakız'da yer alan Volissos, Neamoni ve Anavatos gibi üç önemli şehir bu dönemde kurulduğu gibi imparatorluk adaya yerleşen aristokratların ailelerine topraklar vermiştir. Bu durum yüzyıllar boyunca ada sürececek olan sosyal ve ekonomik yapının oluşumuna katkı sağlamıştır. Esasında Bizans İmparatorluğu'nun ekonomi sistemi Batı Avrupa'nın ekonomik sisteminden oldukça farklı olup feodalitenin temelini oluşturan “fief” olarak isimlendirilen toprak bölümlerine dayanmıyordu. Bizanslılar toprakların mülkiyetini yeniden bölüştürmek yerine bu toprakları geniş bir vergilendirme sistemine dahil etmişlerdir. Sakız Kalesi ile sahil ve iç kesimlerde çok sayıda kale inşa ederek korsan saldırıları ve eşkıyalığa karşı adanın güvenliğini

önemli ölçüde sağladılar. Bu gibi güvenlik önlemlerinin sonucunda korsanlık önemli ölçüde gerilerken adada ticari faaliyet ve buna bağlı olarak da refah seviyesi arttı. Bu ise nüfusun artmasına neden oldu. Bu dönemde oluşan olumlu tablonun yansıması ada genelinde birçok kilise ve manastırın inşa edilmesi idi.(Γούμενος vd. 2006:30).

Latin İmparatorluğu 1204 yılında IV. Haçlı Seferi sonrasında kurulduktan bir süre sonra Adalar Denizi'ne yönelerek burayı kontrolü altına aldı. Bu durum 1261 yılında İznik Rum İmparatorluğu'nun İstanbul'u ele geçirip Bizans İmparatorluğunu yeniden kurmasına kadar devam etti. Buna rağmen, yeniden kurulan Bizans İmparatorluğu'nun Bizans topraklarına yerleşmiş olan Latinleri bu topraklardan atacak güce kavuşamaması nedeniyle Latinlerin Adalar Denizi'nde Bizans'a daima bir tehdit unsuru olarak kalmasına neden oldu. (Dal, 2009:54).

1346 yılından itibaren aşama aşama 1566 yılına kadar sürecek olan Ceneviz hakimiyeti başladı. Adanın ticari ve iktisadi değeriyle daha çok ilgilenen Cenevizliler 14. yüzyılın ortalarından Sakız Adası'ndaki hakimiyetlerini sağlamlaştırmaya başladılar.Adayı kontrolleri altına almak amacıyla buraya deniz seferi düzenleyen kaptanlara, kendi masraflarını Sakız Adası'nın mülkiyetine sahip olmak suretiyle karşılama imkanı verdiler. Böylece her gemi kaptanı adanın gelirinden kendisine hisse sağlayan bir unvana sahip oldu.(Γούμενος vd. 2006:34-35). Bunun sonucunda adanın yeni sahipleri, “Maone” veya “Mahone” adı verilen bir şirket halini aldılar. Bu şirket adanın sahibi olan kaptanların her birinin sahip olduğu kişisel hissesinden oluşmaktaydı.Hisse sahiplerine “mahon” adını verilirken adadaki idari ve mali işleri görmesi için görevlendirilen kişiye ise “*podesta*” adını vermişlerdir. (Dal, 2009:54-55).

Mahone isimli şirketin ana ilgisi, belli bir din ya da kültürü halka dayatmak değil bilakis adanın yer altı ve yer üstü zenginlik kaynaklarını işletmektir. Onlar ticaret öncelikli düşünüyordu. İtalyan asıllı Giustiniani ile birlikte adayı on iki bölgeye ayırarak yönettiler. Giustiniani'nin bu isimle anılan şirketi ve Mahone isimli diğer İtalyan şirketin ada yönetimini elinde tuttuğu bu dönemde, adada ipek üreten el sanatları gelişmiş ve sakız maddesinin ihracatı artmıştı. (Dal, 2009:54-55).

Sakız Adası'nda turuncgiltarımı bu dönemde başlamıştır. Adanın en değerli zenginlik kaynağı “mastika” adı verilen bir tür reçine sakızıydı. Bu sakız, sağlık, tıp, parfümeri ve gıda gibi geniş bir alanda kullanılmaktaydı. Sakızın imal edildiği köyler, tarıma nispeten daha uygun olan adanın güney kısmında yer almaktaydı. “*Masticochoria*” olarak isimlendirilen bu bölgedeGiustinianiŞirketi bir tür serflik rejimi uyguladı. Bu rejim, her ne kadar Avrupa'daki serflik sistemi gibi halkı ağır vergi yükü altına ezmiyor ise de onları düşük bir ücret düzeyinde ya da karşılıksız olarak çalıştırmak suretiyle yoğun bir emek sömürüsüne dayanıyordu. Adanın tarıma elverişli tüm arazileri Giustiniani ve Mahone Şirketi'ne aitti. Bunlar, köylüleri çalışmaya zorluyordu.Osmanlı Devleti, 1566'da adayı fethettiğinde bu şirketi ve hissedarlarını dağıtarak köylüleri angarya yükünden kurtarmıştı. Mahone Şirketi, ticari önemi yüksek

olduğu için sakız maddesinin üretimini korumak ve artırmak amacıyla özel yasalar koymuş ve bu yasaların ihlalini sert yaptırımlarla cezalandırmıştır. Bu yaptırımlardan bir tanesisağız ağacını kesen kişinin ceza olarak elinin kesilmesi idi. (Γούμενος vd. 2006:36).

Bu şirketler, iş gücünü sürekli kontrol altında tutmak amacıyla adanın iç bölgelerine çok sayıda kale inşa ettiler.İşgücü üzerine kurdukları sömürü rejimi,vergilendirme ölçeğinin ve vergi gelirlerinin düşük kalmasına neden oldu.(Γούμενος vd. 2006:36).Aynı dönemde daha 1299 yıllarında Kuzeybatı Anadolu'nun Söğüt ve Domaniç havalisinde kurularak Anadolu ve Rumeli'de hızla büyüyen Osmanlı Devleti, Sakız Adası için Cenevizliler ile rekabete başlamıştı. Cenevizliler, bu adayı Osmanlılara karşı koruyabilmek için bazen vergi vermek bazen de talep üzerine gemileriyle yardım etmek gibi yükümlülükleri kabul etmek zorunda kaldılar. Bu esnek politikanın bir sonucu olarak, Osmanlı Devleti, adadaki Ceneviz yönetiminin vergi ödeyerek varlığını sürdürmesine izin vermiştir. Bu şekilde varlığını 200 yıldan fazla bir süre devam ettiren Cenevizliler, yıllık vergiyi 3 yıl üst üste ödemedikleri ve Türklerle mücadele halindeki düşman devletlerle ittifak yaptıkları için Osmanlı Devleti'nin hedefi haline gelmiş ve 1566 tarihinde Kapudanıderya Piyale Paşa tarafından Sakız Adası, fethedilerek Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir. (Dal, 2009:54-55).

Osmanlı yönetimi, diğer bölgelerde olduğu burada da iklim ve coğrafi elverişsizliği dikkate alarak halka ekonomik alanda kolaylıklar sağlamaya ve özellikle fakir bölgelerde yaşayan insanlara yeni birtakım vergi kolaylıkları sağlamaya çalışmıştır. Bu şekilde davranılmasının nedeni ise adadaki nüfusun ekonomik yetersizliklerden dolayı göç etmesini önlemek ve adanın ekonomik gelişim için pek elzem olan iş gücünü muhafaza etmesini sağlamaktır. Yeni getirilen vergi düzeni, anlaşma şartlarıyla belirlenmiş sabit bir oran ve gayrimüslim cemaatten alınan toplu bir vergi miktarına dayanmakta ve “maktu” olarak isimlendirilmektedir. 1691 tarihli cizye reformunun ardından vergi toplama usulü değiştirilmiş ve maktu sistem terk edilerek evrak dağıtımı yoluyla cizye toplama usulüne geçilmiştir. (Dal, 2008:29).

Resim 2. Sakız Adası'nın Topoğrafyası (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Sakız üreticisinin Türk yönetimindeki konumu Ceneviz yönetimindeki konumundan daha olumluydu. Türkler Ceneviz yönetiminde geçerli olan serf rejimine son vererek arazi mülkiyetini iyileştirmelerinin yanında, topluluk kavramını güçlendirerek çiftçilerin kendi özerk sistemlerinde çalışmasını sağladılar. (Γούμενος,2006:37).

2. LİTERATÜR TARAMASI

Sakız Adası'nın tarihi geçmişiyle ilgili birçok eser kaleme alınmıştır. Bunların başında Murat Tezcan'ın, *Fethinden Mübadeleye Sakız Adası*, İsmail Şükret Günyer'in, *Sakız Adası'nda Osmanlı İzleri*, Bülent Çelik'in, *XVIII. Yüzyıl'da Sakız Adası'nda Muhassıllık İdaresine Dair Bazı Bilgiler*, Feridun Emecen'in *Sakız Adası'nın Sakızlıları: Küçük Bir Osmanlı Tarım İşletmesi*, Selim Parlaz'ın *Osmanlı Ceneviz Ticaretinde Sakız Adasının Yeri Ve Önemi (1346-1566)* ile Emre Kolay'ın *Osmanlı Kentinde Kamu Sitesinin Oluşumu: Sakız Adası Örneği* isimli eser ve makaleleri örnek olarak verilebilir. Filiz Yaşar'ın, *Yunanistan'ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821-1829)*, isimli eseri ile Dilara Dal'ın, *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, bu konuda oldukça etraflı bilgiler içermektedir. Ayrıca Γούμενος Κωνσταντίνος ve Νίκος Μπελαβίλας ile Παπαρούνας Νικόλαος'ın, *Τα Καστροχώρια Της Χίου, Η Δημιουργία Τους Και Η Δομή Τους* ya da Panoraia Poulaki'nin *"The Monuments Of The Ottoman Empire In Chios Island And Tourism Development"* isimli eserleri konuyu geniş yönleriyle ele alması açısından önemlidir. Yine Osmanlı arşiv kaynaklarının *Cevdet*, *Ali Emiri*, *Bâb- Asaî* ve *Hatt-ı Hümayun* tasniflerinde bu konuya dair dağınık biçimde bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

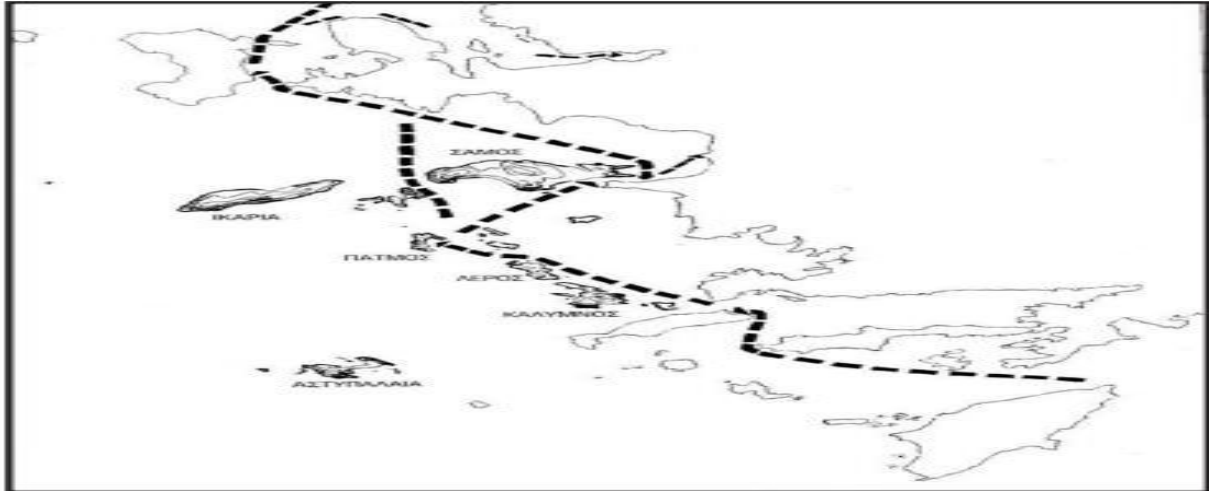

3.YÖNTEM

Çalışmada yerli veyabancı kaynaklara aynı ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Osmanlıca eserlere yer verilirken aynı zamanda konuyla ilgili Rumca kaynaklara da yer verilmiş ve farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına dikkat edilmiştir.Bu bağlamda transkripsiyon ve çeviri faaliyeti yürütülmüş, bazı internet kaynakları da kullanılarak güncellik göz önünde tutulmuştur.

4.SAKIZ ADASI'NIN KONUMU VE ÖNEMİ

Sakız Adası, Anadolu'ya ulaşan ticaret yolları açısından önemli bir noktada bulunmaktaydı. Anadolu ticaret rotası, Rodos'tan başlayarak güneyden kuzeye doğru yöneliyor ve bu yol üzerindeki adalar ise doğal biçimde onun Akdeniz'e açılan kapıları olarak işlev görüyordu. Rodos'tan Anadolu'nun sahili boyunca doğuya yöneliyor ve buradan Sakız Adası'na ulaşıyordu. Sakız Adası dışında Midilli de onun ulaştığı noktalar içinde yer almaktaydı. Bu rota, Adalar Denizi'nin en tehlikeli rotalarından birisiydi. Çünkü bu rota Anadolu'nun kayalık sahilleri ve çorak terk edilmiş küçük adaları içinden geçiyordu. Bu deniz rotasının en önemli noktası Sakız ve Rodos Adası limanlarıydı. Rodos Adası coğrafi konumu itibarıyla doğunun ticaret rotasında bulunan merkezi bir konumu elinde tutuyordu. Sakız Limanı ise İzmir Körfezi'yle uyumlu biçimde doğrudan İstanbul rotası üzerinde yer almaktaydı. Sakız Adası, bu rota üzerinde yol alan gemiler için merkezi bir istasyon konumundaydı. (Γούμενος, 2006:22). Sakız Adası'nın İstanbul'a giden deniz rotasının üzerinde bulunması burasını Osmanlı Devleti açısından askeri, siyasi ve ekonomik yönlerden önemli bir mevki haline getirmiştir.

Resim 3. Anadolu Rotası (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006:23)

Daniel Panzac'ın 1756-1772 yılları arasını kapsayan bir dönemde Sakız Adası'nın Akdeniz'deki ticari konumuna dair yapmış olduğu bir araştırmaya göre burası denizciler açısından konaklama anlamında Adalar Denizi'ndeki en yoğun adadır.Adalar Denizi'nden geçen gemilerin %30 ile %40'ı konaklama için burayı kullanmaktadır. (Panzac, 1985:543). Suriye'den gelen gemiler de uğrak yeri

olarak bu adayı kullanmaktadır.Diğer gemiler seyir durumlarına göre Kos, Rodos,Mtylene,Kimolos ve Siroz gibi adaları kullanmaktadır.(Panzac, 1985:543). Bu durum Sakız Adası'nın iyi ve işlevsel bir iskele ya da limana sahip olmasından daha ziyade onun coğrafi ve stratejik konumundan kaynaklanmaktadır

Sakız Adası'na 1756 yılından 1772 yılına kadar yaklaşan 1606 gemiden 31'i savaş gemisi iken 1575 kadarı yalnızca ekonomik faaliyete katılan ticaret gemileriydi. (Panzac, 1985:545). Bu durum adanın ticari önemini gösteren önemli bir ayrıntıdır. Ada coğrafi konumu dolayısıyla Batı Anadolu'nun Avrupa'ya açılan en büyük kapısıydı. İzmir, gelişip onun yerini alıncıya kadar Batı Anadolu'da yetiştirilen tarım ürünleri ile imal edilen pamuklu ve yünlü dokumalar bu adanın limanı vasıtasıyla Avrupa'ya nakledildi. Daha derin ve elverişli bir limana sahip olması, limanın güçlü rüzgârlara karşı korunaklı olması ya da korsan baskınlarına karşı daha güvenli bir yer olması gibi nedenlerle İzmir limanı 17. Yüzyıl boyunca gelişerek zaman içinde onun yerini aldı.

Sakız Adası'nı Osmanlı Devleti açısından önemli kılan özellik yukarıda belirtildiği üzere onun ticaret ve hac yolları üzerine yer almasıydı. Onun coğrafi konumu, İstanbul'dan Girit, Rodos ya da Kıbrıs gibi diğer adalara gidecek olan memur ve gemiler için burasını bir istasyon haline getiriyordu. Mısır valisine tebligat için yola çıkarılan ulaklar görev yerlerine giderken buradan gidiyor ve burada bulunan Sakız muhafızı ve kadısı ona nakliye gemisi sağlamaya çalışıyordu². Ayrıca Mısır'dan buğday ve tahıl taşıyan gemiler yine burayı kullanmak zorunda kalıyordu. Aynı şekilde kış ve sonbahar mevsiminde Girid, Rodos ya da Kıbrıs gibi adalardaki kalelere ve askeri birliklere mühimmat nakleden gemilerin uğrak noktası yine Sakız Adası limanlarıydı³. Sakız Adası, bunun haricinde devlet ricali gözünde bir serhad şehri olarak görülüyordu. Ona atanan valilerin daha sonra Seddülbahir Kalesi, Azak Kalesi, Kale-i Cedid (Yenikale) ya da Sofya gibi yerlere yönetici olarak atanması buna işaret etmektedir⁴. Bazen de bahsedilen bu kaza ve kalelerdeki yöneticiler, Sakız Adası'na muhafız olarak

² Sakız muhafızına 1130 (1718) yılında gönderilen bir hükümde önemli bir husus için Osman isminde bir saray görevlisinin Mısır valisine gönderildiği bildirildikten sonra Rodos'tan Mısır'a giden tüccar gemileri ya da İstanköy'deki ocaklık firkatelerinden birisi vasıtasıyla onun gönderilmesi emredilmişti. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülevvel 1130 (Nisan/Mayıs 1718) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.127.40.

³ Gemi reislerinden Ahmet isimli bir kaptan, kış mevsiminde Girit Adası'nda bulunan Suda Kalesi'ne İstanbul'dan top ve cephe taşıırken Sakız Adası'na gelmişti. Sakız Limanı'nda demirli iken geminin mürettebatı firar edince gemide reisten başka kimse kalmayınca bu mühimmatın vaktinde Suda Kalesine ulaşması gecikmişti. Bunun üzerine Tersane-i Amire emini Mehmet Efendi'nin talebi üzerine bu mühimmatın bir an önce yerine ulaştırılması için Sakız muhafızı Abdullah Paşa'ya hüküm yazılmıştı. Konuyla ilgili EvailZilhicce 1128(Ekim/Kasım 1716) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.2.

⁴ Sakız muhafızı olan Abdullah Paşa 1128 (1716)yılında Rumeli eyaletinin merkezi olan Sofya'ya yönetici olarak atanmıştı. Konuyla ilgili Evasıt Ramazan 1128 (Ağustos/Eylül 1716)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.125.19., Sakız Adası muhafızı İsmail Paşa 1130 yılında Seddülbahir Kalesi muhafızlığına atanırken bu kalenin muhafızı olan Mustafa Paşa da Sakız Adası muhafızlığına atanmıştı. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1130 (Mayıs 1718)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.127.60., Sakız muhafızı Vezir Hasan Paşa EvasıtRebiyülevvel 1126'da(Mart/Nisan 1714) Kale-i Cedid muhafızlığına atanmıştı. Konuyla ilgili kendisine yazılan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.84.

atanmaktaydı ki bu durum devletin önem yönünden bu şehirler arasında bir fark görmediğini göstermektedir⁵. Öyle anlaşıyor ki devlet tarafından burada görev yapmanın ağır bir sorumluluk gerektirdiği takdir ediliyor ve burada iyice tecrübe kazanan başarılı yöneticiler, daha büyük yerlere atanıyordu.

Sakız sancağı şehir merkezine bağlı kaza ve köylerden oluşmaktaydı. Ada ile aynı isimdeki Sakız şehri sancak merkeziydi. İpsara, Nikarya, Patnas, Arki, Lipsos, Leryos, Kalimnos ve Astropalya adaları Sakız sancağına bağlı kazalardı. Adaya bağlı köyler dağ köyleri ve mastaki köyleri olmak üzere iki gruptu. Evliya Çelebinin 25 adet olduklarını söylediği dağ köyleri geliri hazineye ait olan has köyleriydi. Bunlar mirliva hassıydı. 1821 isyanında bunların sayısı 24 idi. Evliya Çelebi ayrıca birkaç katlı kargir binalardan oluşan 9 ova köyünden bahsetmektedir. Bunların dışında şehrin etrafındaki köyler de Molla nahiyesi olarak sınıflandırılmıştı. Çeşme Kasabası ve köyleri de idari açıdan Sakız Adası'na bağlıydı. (Yaşar, 2004:44).

Sakız Adası'nı devlet nezdinde önemli kılan bir diğer husus ise sahip olduğu nitelikli iş gücü yani insan sermayesiydi. Burada gemi inşaatında uzmanlaşmış çok sayıda marangoz, burgucu ve oymacının bulunması Osmanlı donanmasının inşasında ihtiyaç duyulan iş gücünün karşılanması konusunda burayı önemli bir merkez haline getiriyordu. Devlet çeşitli tarihlerde yaptığı tahrirlerle bu ustaların bir defterini oluşturmuştu. Adalar Denizi'nde bulunan Midilli ve diğer adalardaki iş gücünün de bu amaçla seferber edildiği vaki ise de buradaki usta ve kalfaların yeri bir başkaydı. Sakız Adası'nda bulunan Fransız Konsolos Louis Jouvin, 19 Eylül 1774 tarihinde Fransız Deniz Bakanlığı'na gönderdiği bir rapora göre, 1777-1785 döneminde adada 500 civarında marangoz ile yine o kadar sayıda bıçkıcı bulunmakta ve bu adamların kendi mesleklerinde çok maharetli oldukları ifade edilmektedir. Dolayısıyla 1701 yılında 40 marangoz; 1704/1705 yılında 30 marangoz ve 10 burgucu ile 10 oymacı İstanbul'a gönderilirken, 1709-1716 yılları arasında ise 40 marangoz ve 5 oymacı Tersane-i Amireye bu adadan gönderilmişti. (Başarılı, 2012:28-29). Yine 1716 yılında Tersane Emini Mehmet Efendi'nin talebi üzerine Tersane-i Âmirede inşa edilen üç adet kalyon için bu adadan çok sayıda oymacı, marangoz ve burgucu İstanbul'a gönderilmişti⁶. 1741 yılında ise Sakız kadısı ve nazırına 30 marangoz ile 20 burgucunun İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti⁷. Eylül/Ekim 1741 tarihinde Sakız Adası naibine de

⁵ Azak kalesi muhafızı Yusuf Paşa Ramazan 1126 (Eylül/Ekim 1714) yılında Sakız Adası'na muhafız atanırken bu adanın muhafızı olan Mehmet Paşa da aynı yıl Azak Kalesine muhafız atanmıştı. Onlara ayrı ayrı gönderilen hükümlerde yanlarına kendi kapı halkları haricinde hiçbir muhafız almadan yeni görev yerlerine hareket etmeleri emredilmişti. Konuyla ilgili Evasıt Ramazan 1126 (Eylül/Ekim 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.122.80.

⁶ Konuyla ilgili olarak Sakız Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'ya EvasıtŞaban 1128 (Temmuz/Ağustos 1716)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.10.

⁷ Bu işgücüne ihtiyaç duyulmasının sebebi 1154 (1741) yılının Ramazan ayı sonuna kadar iki kalyonun yetiştirilmesi gerekirken artık buna imkân olmadığının anlaşılmasıydı. Bunun için Tersane-i Âmiredeflandre yerinde bulunan işgücünün kullanılması düşünülmüş ancak bu takdirde İstanbul'a zahire taşıyan gemilerin şehre girişinde sorun yaşanacağı fark edilmişti. Bunu çözmenin yolu olarak ise Sakız Adası ve Midilli Adası'ndan işgücü

gönderilen bir hüküm suretinde geçen; "...böyle acâleten Tersane-i Âmiremde kalyonlar inşası vaktinde Akdeniz adalarından ustalar getirilmek olageldiğini bildirip..." ibaresi, devlet açısından aciliyet ve önem arz eden zamanlarda bu yola başvurulduğunu göstermektedir. Gemicilik ile inşaat sektörü arasında emek ve bilgi açısından geçişkenlik fazla olduğu için bu alandaki iş gücü kolayca resmi ya da sivil inşaat faaliyetleri için de seferber edilebiliyordu. Sakız Adası'nın bu konuda şöhret bulmuş olan iş gücü sadece gemi inşaatlarında değil fakat İstanbul'da ebniye-i hümayun olarak isimlendirilen saray inşaatlarında da istihdam edilmekteydi. Nitekim 1750 yılında Sakız Adası'nda ikamet eden Gaylandi, İstemad, Sakızlı Yorgi, Kambur Anton, Elçi Yakamo, Canioğlu Dimitri, CanioğluLaberlü ve Altıparmak Dimitri ile onun kardeşi Altıparmak Yanni ve Anton gibi isimlerin de aralarında bulunduğu 21 adet oymacı Ebniye-i Hümayunda çalıştırılmak üzere menzil kayıklarıyla İstanbul'a sevk edilmişlerdi⁸.

Diğer taraftan Sakız Adası üst düzey kamu yöneticileri ile merkez ve taşradaki askeri ya da ilmiye sınıfı mensupları için doğal bir sürgün yeri işlevi görmekteydi. Çeşitli suçlardan mahkûm olan bu kişiler Sakız Adası'nda veya bu adada bulunan Sakız Kalesi'nde belli bir süre yaşamak zorunda bırakılıyordu⁹. Bunun sebebi adanın dört bir yanı suyla çevrili olduğu için buradan firar etmenin kolay olmaması ve adanın sahip olduğu coğrafi, bitkisel ya da iklimsel faktörlerin genelde olumsuz olmasıydı. Belli bir süre burada zorunlu ikamete tabi tutulan bu kişilerin önemli bir kısmı daha sonra affedilerek ya da ceza süresini doldurmasının ardından serbest bırakılıyordu. Ancak bu uygulama, özellikle Sakız Adası ile Anadolu, İstanbul ya da devletin diğer yerlerinde yaşayan Müslümanlar için adanın olumsuz bir anlama bürünmesine ve dolayısıyla adadaki Türk nüfusun hiçbir zaman Rum nüfusun seviyesine çıkamamasında etkili olmuştu. Bu minvalde Sarban Ali Ağa, (İlgürel, 1978:288) 1705/1706 yılında Defterdar Mehmet Paşa, (Özcan vd. 2013:763),1701/1702 yılında Hac Emiri Vezir Hasan Paşa (Özcan vd. 2013:603) ile 1719/1720 yılında Kırım Hanlığına mensup Safa Giray Sultan, Sakız Adası'na sürgün edilmişlerdi ¹⁰ . 1694 yılında ada Venedikliler tarafından işgal edilmeye başlanırken eski şeyhülislamıardan Ebu Saidzade Feyzullah Efendi bu adada sürgün bulunmaktaydı. (Özcan vd. ,2013:471).İran'la savaşın sürdüğü 1735 yılında ise İran'dan İstanbul'a gönderilen Acem elçisi bu adada

---

İstanbul'a getirilmesi görülmüştür. Konuyla ilgili olarak Sakız ve Midilli Adası'ndaki naipler ve nazırlara yazılmış olan EvailRecep 1154 (Eylül/Ekim 1741)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.148.49.

⁸ Sakız naibine ve muhassılına EvailCemaziyyülahir 1163 (Mayıs/Haziran 1750)yılında gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.154.186.

⁹ Adaya çeşitli tarihlerde kişiler sürgün edilmişti.Bunlardan birisi 1130 (1718) yılında Risaleci Ali adında birisiydi. Bu kişi Ahi Çelebi ve Kara Hasan isimli kişilerle birlikte İstanbul'da yaşarken; "*harfeyn-i şerifeyni tahrif ve tebdil etmek*" suçlamasıyla itham edilmişler ve Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin girişimi üzerine Sakız Adası'na sürgün edilmişti.Bu iş için İstanbul kaymakamı Mustafa Paşa'ya aynı yıl içinde ferman gönderilmişti. Konuyla ilgili EvahirCemaziyyülahir 1130 (Mayıs 1718)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.124.45.

¹⁰ Safa Giray Sultan'ın yakalanması Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın talebi üzerine gerçekleşmişti.1139(1726/1727) yılında hem görevinden azledilmiş hem de 12 adamıyla Tebriz'den alınarak Sakız Adası'na iskan edilmişti.(bkz.Raşid Mehmet Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, Cilt II., s. 1460.)

zorunlu ikamete tabi tutulmuştu¹¹. Ancak adanın iklimi nispeten farklı yerlerden gelmiş insanlar için uygun değildi¹². Sıcak ve nemli mevsimi, dışardan gelen bu insanlar için adayı yaşanması zor bir hale getiriyordu. Nitekim Safa Giray Sultan'ın sağlığına adanın su ve havasının uygun olmadığına anlaşılmaması üzerine Rumeli'de bulunan Yanbolu kazasındaki çiftliğinde ikamet etmesine izin verilmişti. (Özcan vd., 2013:1516).

Adanın devlet nezdinde taşımış olduğu önem, 1733 tarihli bir hüküm suretinde; “*Sakız adası Bahr-i Sefîd'in muazzam iskelesi olduğundan nâşi*” cümlesiyle ifade edilmişti¹³. Bu öneme binaen buradaki Sakız Adası'nda bir tane Yeniçeri ortası görev yapmaktaydı. Bunların sayısı muhtelif olmakla birlikte 1714 yılında 626 kişiydi¹⁴. Bu ortalar tek bir yeniçeri cemaatine mensup olmayıp farklı yeniçeri cemaatlerinden gelmişti. Dolayısıyla bunlar 19., 73., 74., 78. ve 87. Cemaatin ortalarıydı¹⁵. Bunlardan 78. Cemaatin Bozcaada, Limni ve Midilli Kalesi'nde görev yapan başka ortaları da bulunmaktaydı¹⁶. Esasında Adalar Denizi'nin birçok bölgesinde yeniçeri ortaları görev yapmaktaydı ki örneğin Bozcaada'da 53. Cemaatin, Limni Adası'nda 89.'ncı cemaatin, Midilli Adası'nda 43. Cemaatin ortası görev yapmaktaydı¹⁷. Yeniçerilerin devlet açısından stratejik yerlerde özellikle görev yaptığı dikkate alınacak olursa bu durum, Adalar Denizi'nde bulunan adalara devletin askeri açıdan vermiş olduğu önemi göstermektedir. 1733 yılında Sakız Kalesi'ndeki Yeniçeri zabiti Haseki Murtaza ile Mustafa'ya yazılan hükümlerden anlaşıldığı kadarıyla bunlar İstanbul'daki “*edep görmüş ve terbiye olmuş dergah-ı mualla(m) yeniçeri ortaları*” içinden seçilmekteydi ki bu durum onların rastgele değil özel olarak bu görev için seçilmiş olduğunu göstermektedir. Bu iş için görevlendirilen yeniçeri ortası bayrağı, kazanıyla ve bütün personeliyle adaya hareket ederek kaleye yerleşirdi¹⁸. Artan tehdit ve ihtiyaçlara

¹¹ Sakız naibi ve Sakız dizdarına Recep 1148(1735) tarihinde gönderilen hükümde Acem elçisinin şark canibi seraskeri Ahmet Paşa yanına gönderilmesi emredilmişti. Konuyla ilgili EvahirRecep 1148 (Kasım/Aralık 1735)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.148.15.

¹² Buna karşılık Evliya Çelebi, Sakız Adası'nda Ceneviz yönetiminin kuruluşunu anlatırken Ceneviz kralının kardeşinin 100 parça gemi ile Akdeniz'de gezerken; “*Cezire-i Sakız'ın âb u havası ve hâkk-ı anber-i pâkın beğenip Sakız'ı tahtgâh eder.*” der.(bkz. Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, VII. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 330).

¹³BOA.A.DVNS.MHM.d.139.160./EvahirRebiyülevvel 1146. (Ağustos/Eylül 1733).

¹⁴BOA.A.DVNS.MHM.d.122.87./EvailRebiyülevvel 1126(Mart/Nisan 1714).

¹⁵ 19. cemaatin yeniçeri ortası esasen Şam şehrinin muhafazası ile görevli olmasına rağmen askeri ihtiyaçlar nedeniyle 1159 (1746) yılında Sakız Adası'nda görev yapmaktaydı. Bu yıl Şam Valisi el-Hac Esad Paşa'nın arz yazısı üzerine tekrar Şam şehrine gönderilmişti. Konuyla ilgili EvahirRebiyülevvel 1159 (Mart/Nisan 1746)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.152.86.

¹⁶Sakız Adası yanında Bozcaada, Midilli ve Limni Adası'nda görev yapan 78. cemaate bağlı ortalar 1149 (1737)yılında sefere katılmaları için İstanbul'a çağırılmışlardı.Bu ortalar, bayrak, kazan ve bütün mensupları ile ordudaki yerlerini almaları maksadıyla İstanbul'a gitme emri almışlardı. Konuyla ilgili olarak Sakız Kalesi muhafazasında görev alan yeniçeri zabıtine hitaben EvasıtŞevval 1149 (Şubat/Mart 1737)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.142.87.

¹⁷BOA.A.DVNS.MHM.d.142.87./EvasıtŞevval 1149. (Şubat/Mart 1149).

¹⁸ Adada yer alan yeniçeri ortalarının görev yerinin değiştirilmesi ya da devletin savaş halinde olduğu bir devlete karşı orduyla birlikte hareket etmek için İstanbul'a getirilmesi İstanbul'daki yeniçeri ağasının girişimiyle gerçekleşirdi. Konuyla ilgili EvahirRebiyülevvel 1146(Ağustos/Eylül 1733) tarihli hüküm sureti için BOA.A.DVNS.MHM.d.139.160.

paralel şekilde Kandiye ve Hanya gibi Girit Adası şehirlerinden farklı tarihlerde buraya yeniçeri ortası transferleri gerçekleştirilmekteydi. Bunun sebebi adayı hem devletle savaş halindeki Venedikliler ya da onların hesabına çalışan korsanların saldırılarına karşı korumak hem de adı sürgünlerle anılan bu adada çıkması muhtemel isyan ve eşkıyalık olaylarına karşı iç düzeni tesis etmekte. Burada görev yapan askerlerin sayısına ve devletin bu konuya vermiş olduğu öneme rağmen yine de asker sayısı yetersiz kalıyordu. Bu durum 1694 yılında Venedikliler adayı işgal etmeye başladığında kesin olarak ortaya çıkmıştı. Çünkü Venedikliler Papa ve Malta gemileriyle birlikte Çömlek Burnu olarak isimlendirilen yerden Sakız Adası'na ayak bastığı zaman ada muhafızı Silahtar Hasan Paşa, kumandanlarına alınacak tedbirler konusunda danıştığı zaman onlar; *"bu cezirede düşman-ı dini sefinelerinden taşra çıkartmamaya kâdir olacak mertebe asker olmamakla âlâ münasib olan bi'l-cümle ehl-i İslam olanlar derun-ı kal'aya girmeye isti'cal..."* diyerek düşmanla bir meydan savaşı yerine kaleye çekilerek savunma yapmaya karar vermişlerd. (Özcan,Uğur ve İzgören, 2013:401). Burada personel açığına sebep olan hususların başında ise adada görev yapan yeniçeri ortalarının sık sık İstanbul'a geri çağırılması ya da devletin güvenlik riskiyle karşılaştığı başka yerlere sevk edilmesi idi. Nitekim 1735 yılında 73. Cemaatin ortası İskenderiye Kalesi'nin korunması için Mısır'a sevk edilmişti¹⁹. İstanbul'a geri çağırma olayı daha çok düşman bir devlete karşı savaş açılması üzerine, ordunun İstanbul'dan sefere çıkarak cepheye hareket etmesi üzerine ya da İstanbul'un güvenliği için gerekli olduğu durumlarda gerçekleşiyordu. Nitekim Yeniçeri Ağası Abdullah Ağa'nın talebi üzerine buradaki 87. cemaate bağlı olan yeniçeri ortası, *"...Asitane-i saadetimde olan dergâh-ı mualla(m) yeniçerileri ortaları karar-ı kifâyede noksan olduğu için..."* İstanbul'a geri çağırılmıştı²⁰.

Bizans döneminde ve 10. yüzyılda inşa edilen Sakız Kalesi adanın savunulması ve yönetiminde önemli bir işleve sahipti. Kalenin etrafı, yöneticiler tarafından kale meydanı olarak isimlendirilmekteydi. Güvenlik ve savunma endişeleriyle kalenin meydan ve çevresinin boş kalmasına ada yönetimi tarafından büyük bir önem verilmekteyken, 1742/1743 yılına kadar yamaklar tayfası buralarda çok sayıda ahşap barakalar inşa etmişti. Bu durum kalenin teknik işlerini gören ve kaleyi besleyen vakıf dükkânlarının kapanmasına ve bu vakıf mallarını işleten vakıf mütevellisinin zarar etmesine neden olmuştu. Esasen bu vakıf, Darü's-sa'ade Ağası Evkafı'na bağlıydı. Bu tahta barakalar çıkan bir yangında kolayca tutuşunca yangın hızla büyümüş ve kalenin bitişiğinde yer alan Salih Paşa Camisi ile vakıf dükkânlarının tamamının yanmasına neden olmuştu²¹. 1694 yılında gerçekleşen Venedik istilasası sırasında Venedikliler Sakız Kalesi'nin çevresindeki bazı yapılar ortadan kaldırılarak genişletmişlerdi. Osmanlı Devleti, burada yeniden hâkimiyetini tesis ettikten sonra onların meydana

¹⁹ Sakız Kalesi muhafazasında görev alan Yeniçeri Zabiti Haseki el-Hac Hasan'a EvailRebiyülahir 1147 (1734/1735)tarihinde gönderilen hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

²⁰ Konuyla ilgili olarak Sakız Kalesi muhafazasında yer alan yeniçeri zabiti haseki el-Hac Hasana EvahirŞevval 1147'de (Şubat/Mart 1735)gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.161.

²¹ Sakız naibine ve muhassılına, Sakız Kalesi zabitlerine konuyla ilgili olarak EvahirZilkade 1155 (Aralık/Ocak 1742/1743)tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.149.66.

getirmiş olduğu boş alana bina inşasını yasaklayarak kalenin güvenliğini güçlendirmeye çalışmıştı. Buna rağmen kale çevresindeki bu alana ahaliden bazılarının yeni yapı inşa etmeye çalıştığı ve bunun üzerine Sakız muhafızına ve Sakız mollasına hitaben hüküm gönderilerek buna engel olunmaya çalışıldığı görülmektedir²². Evliya Çelebi'nin kendi döneminde naklettiğine göre, Kaptan Paşa eyaleti valisi olan paşaların görevlerinden birisi, içinde Sakız Adası'nın da bulunduğu Midilli ve Bozcaada gibi adaların kalelerini tamir ederek içine 1000 adam koymak ve tüm cephanesini tam ve en iyi hale getirmek idi. (Kurşun vd. ,1998:81). Eyalet valileri bu görevi bizzat ya da Sakız muhafızı vasıtasıyla yerine getiriyordu.

5. SAKIZ ADASI'NDA SOSYAL YAŞAM

Sakız Adası'nda yaşayan nüfus, Osmanlı yönetim terminolojisi ile sınıflandırılacak olursa askeriler ve ahali olmak üzere iki sınıfa ayrılabilir. Ahaliyi Müslüman olan reaya ve Müslüman olmayan berâyâ oluşturmaktaydı. Adanın reayasını Türkler ve berâyâsını ise Rumlar ile Yahudiler oluşturmaktaydı. Rumlar adanın en eski halkını oluştururken Yahudilerin önemli bir kısmı 1492 sonrası İspanya'dan göç edip gelen kimselerdi. Türkler ise 1566'daki fetihten sonra buraya gönüllü ya da iskân politikasının bir sonucu olarak zorunlu biçimde gelip yerleşmiş olan kimselerdi. Nüfusu oluşturan resmi görevlilerinin meydana getirdiği askeri zümrenin görevi, adanın yönetimi, kanunların uygulaması, güvenliğin tesisi ve adaletin teminiydi. Askeri nüfusu oluşturan kimseler ise resmi sıfatı haiz kamu görevlileri olup bunların başında vezir rütbesini taşıyan ada muhafızı, yeniçeriler, kadılar ve onların naipleri, gümrük eminleri ile varsa voyvodalar ve muhassıllar idi. Yeniçeriler ve ada muhafızı Sakız Kalesi'nde ikamet ederken kadı ve naipleri sancak içindeki kazalarda görev yapmaktaydı²³.

İstanbul'dan gönderilen emir ve hükümlerin uygulanması askeri zümrenin öncelikli görevidi. Bunlar içinde yeniçerilerin bu görevlerin ifasında önemli bir yeri vardı. Başlarında turnacıbaşı ve çorbacıbaşı gibi komutanların bulunduğu yeniçeriler kendi ocak kanunlarına bağlı olarak görev yaparlar ve içlerinden birisi herhangi bir suç işlerse kendi subayları tarafından derdest edilerek kendi iç işleyişlerine göre yargılaması ve tecziyesi gerçekleştirilirdi. 1737 yılında Sakız Adası muhafızlığında görev yapan Yeniçeri Zabiti Turnacıbaşı Süleyman'a gönderilen bir hükümde, onların görevi; "...yeniçeri zabitleri memur oldukları serhad-i mansureyevardıkta gerek vali-i vilayet ve gerek hakim-i şer' olanlarıyla ve gerek ahali-i vilayet vesaire zabitan ve yerli ağalarıyla hüsn-i zindegâne üzere geçinip ve cümlesi kendülerinden hoşnut ve şâkir olduklarından..." şeklinde ifade edilmiştir ki burada onların adanın yönetici ve ahalisiyle olan ilişkilerine atıf yapılmıştır. Bu hükmün gönderilmesinin sebebi Turnacıbaşı Süleyman isimli yeniçeri zabitinin adada kanuna aykırı biçimde adam darp etmesiydi.

²² Konuyla ilgili Sakız muhafızı ve Sakız mollasına hitaben yazılmış olan EvailRebiyülevvel 1132 (Ocak/Şubat 1720)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.93.

²³BOA.A.DVNS.MHM.d.106/50.

İstanbul'daki sekbanbaşı Mehmet Ağa'nın isteği üzerine, “*edebâne ve âkılâne*” hareket etmesi konusunda padişah tarafından ikaz edilmişti²⁴.

Adada yaşayan nüfusa ilişkin en erken bilgiler 17. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemde ada nüfusunun 25.000'i Rum, 8000'i İtalyan ve 6000'i Türk olmak üzere toplam 40.000 kişi Sakız Adası'nda yaşamaktaydı. (Yaşar, 2004:45). Adadaki nüfusun büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturmaktaydı. Bu Rumlar Miken Çağı'ndan itibaren Atina ve Mora yarımadasından göç edip gelmiş Yunanca konuşan insanlardı. Attika ve Peloponnes Yarımadası'nda hiçbir yer, mevki olarak denize 60 km'den daha uzak olmadığı gibi kıyılardaki dik tepeler ve dar düzlükler bu insanların atalarını denize açılmaya zorluyordu. Artan nüfus baskısı da kuşkusuz bunda önemli bir rol oynamaktaydı. İnsan sayısının çoğalması, su kaynaklarının yetersizliği ve tarımsal arazilerin sınırlılığı yetiştirilen tarımsal ürünler üzerinde büyük bir baskı oluşturarak Antik Yunanların başka yerlere göç edip yerleşmesini hızlandırmıştı. Yunanlar önce Ege civarına, ardından Karadeniz ve Batı Akdeniz'e göç ettiler. Sonunda Akdeniz ve Karadeniz havzasında binden fazla Yunan kolonisi kuruldu. (Roberts, 2015:50). Bunlardan birisi de Sakız Adası idi.

Rumlar kasaba ve şehirlerde genelde iki katlı evlerde yaşamaktaydı. Evleri imparatorluğun diğer yerlerinde bulunan evlere kıyasla daha büyük ve sağlamdı. Evliya Çelebi kendi adıyla anılan seyahatnamesinde Rey şehrini anlatırken; “...*şehr-i Rey'in her hânesi Cezire-i Sakız hâneleri ve HalebKal'aları gibi kale-misal...*” diyerek Sakız Adası'ndaki evlerin bu özelliğine dikkat çekmiştir. (Sezgin, Dağlı ve Kahraman, 2001:157). Evler iki veya üç katlı olarak tasarlanmakta, zemin ile üst katta bir veya iki odanın bulunduğu küp şeklinde yapılar olarak inşa edilmekteydi. Zemin katlar hayvanların barınması için kullanılırken çatı katı yiyeceklerin saklanması için kullanılmaktaydı. Tüm evler yerel olarak sert, açık renkli bir taştan inşa edilmiş olup çatılar ve balkonlar kemerli tonozlarla yapılmıştır. Evler yan yana, arka arkaya veya üst üste yerleştirilmiş gibi bir görünüme sahip olup bunların arasında gelişigüzel uzanan yollar ve çıkmaz sokaklar geçmektedir. Yollar en az bir buçuk metre genişliğindedir. (Taş, 2024:169).

---

²⁴BOA.A.DVNS.MHM.d.144.37./Evasıt Ramazan 1149 (Ocak/Şubat 1737) ve BOA.A.DVNS.MHM.d.143.110/EvasıtŞevval 1149. (Şubat/Mart 1737)

Resim 4. Vessa'dan Bir Görünüm. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Osmanlı Devleti, bu adanın Türkleşmesine diğer fethettiği yerlerde olduğu gibi özen gösteriyor ve bunu birtakım iktisadi ve mali kolaylıklar sağlayarak teşvik ediyordu. Nitekim, Sakız Adası'nın Türkler tarafından fethedildiği 1566'dan sonra buraya Anadolu'dan önemli bir Türk nüfus iskân edildiyse de adadaki demografik çoğunluk sürekli Rumların elinde kaldı. Bunun en önemli sebebi bu adaya yerleşen Rumların burayı anavatanlarının bir parçası olarak görmeleri nedeniyle bu adayı kitlesel nüfus hareketleri yoluyla terk etmemesi ve Türklerden buraya iskân edilenlerin genelde konargöçer aşiretlerden seçilmesi nedeniyle adanın hayvancılığa elverişli verimli otlak ve mera ile su kaynaklarına sahip olmaması karşısında onların buradan geldikleri yere geri dönmek istemesi etkili olmuştur. (Taş, 2024: 169). Buna rağmen bu adada bugün bile ayakta olan Osmanlı eserleri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır;

1. Sultan Metzit Camisi (Günümüzde arkeoloji müzesi olarak kullanılmaktadır)
2. Bayraklı Camisi (Sakız Kalesi'nde bulunmaktadır.)
3. Hamidiye Camisi
4. Sakız Kalesi'nde bulunan Osmanlı hamamları
5. Sakız Kalesi'nde içinde Kaptan-ı derya Kara Ali Paşa'nın da bulunduğu Osmanlı Mezarlığı.
6. Sakız Kalesi'ndeki St. George Kilisesi'nin bahçesinde bulunan Osmanlı medresesi
7. Vounaki Meydanı'nda bulunan Abdülhamit Paşa Çeşmesi.
8. Sakız Kalesi içinde bulunan Salih Paşa Medresesi²⁵
9. 1768'de inşa edilen Melek Paşa Çeşmesi.(Poulaki-Candidate, 2016:9).

²⁵ Medrese, 1883 depreminde büyük zarar görmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 15, Sayfa 1, 10 Mayıs 1883.

Resim 5. Günümüzde Sakız Kalesi'nden Bir Kesit. (Kaynak:<http://www.sakizadasi.org/sakiz-adasi-kalesi/30/05/2023>).

Bu eserlerin büyük kısmı vakıflar tarafında korunuyor ve işletiliyordu. Ancak vakıf eserleri sadece Sakız Adası'nda değil Türklerin yaşadığı her yerde vardı ve devlete ait eğitim, ulaşım, bayındırlık, sağlık, barınma gibi birçok hizmeti üstlenerek devlet ile toplum arasındaki ilişkileri güçlendiriyordu. Çünkü vakıfların birçoğunun sahibi ve kurucusu devlet adamıydı. Bu dönemde Sakız Adası'nın doğu komşusu olan İzmir'de inşa edilen Mısır Çarşısı da bir vakıf eseri idi. İbrahim Paşa Evkafına bağlı olan bu çarşı deniz kenarında bir mevkiye bulunmaktaydı. 1694 yılında Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ndeki vakıfları gösteren bir defterde; Midilli, Kuşadası, Sakız, Rodos, İstanköy, Girit, Hanya, Resmo ve Kandiye'de mevcut vakıfların isimleri belirtilmiştir. Buna göre aynı tarihte Midilli, Kuşadası ve Hanya'da 8, Rodos'ta 13, İstanköy'de 5, Girit'te 17, Resmo'da 9, Kandiye'de 15 ve Sakız'da 12 adet vakıf bulunmaktadır. Sakız'da bulunan vakıfların isimleri; Piyale Paşa Vakfı, Veziriazam Mehmed Paşa Vakfı, Süleyman Paşa Vakfı, Polad Bey Vakfı, Abdülaziz Efendi Vakfı, Cafer Paşa Vakfı, Hacı Çavuş Vakfı, MekkiSâmi Çavuş Vakfı, Mehmed Paşa Vakfı, Güzelce Mehmed Paşa Vakfı, Ali Paşa Vakfı ve Abdurrahman Paşa Vakfı olarak sıralanmıştır. Defterde Sakız'daki vakıfların toplam geliri 34.560 akçe olarak gösterilmiştir.(Dal,2008:74-75).

Sakız Adası'nda bahse konu Rumlar ve Türklerin dışında Latinler ve Yahudiler de bulunmaktaydı. Rumlardan sonra önemli bir topluluk olduğu görülen Latinler, Hristiyanlığın Katolik mezhebine bağlı olup fetihten 12 yıl sonra 1578 yılında Sakız Adası'nda Katolik piskoposluğu

oluşturularak buradaki Katolikler devletçe resmen tanınmıştı. Cizvit ve Dominikenlerin etkin olduğu bu sosyal hayatta Katolik nüfus 17.yüzyıl'da yaklaşık 8000 civarındaydı. Buna karşılık 19.yüzyılda Sakız Adası'ndaki Katolik nüfus 11.000 kişiye ulaşmıştı.(Yaşar, 2004:46).Ceneviz döneminde kalma Latin kökenli bu nüfusu Osmanlılar, “*Efrenç*” ya da “*Frenk*” olarak isimlendiriyordu. Katolik mezhebinden olan Latinlerin Rumlar ile aynı elbiseleri giymesi yasak olmasına rağmen kendilerine ait kilise ve manastırlarda dini ayinlerini gerçekleştirmelerine devletçe izin verililiyordu²⁶. 1694 yılında gerçekleşen Venedik istilasını sonrası adada üstün bir statü kazanmışlarsa da adanın 1695 yılında yeniden Osmanlı hâkimiyetine geçişle birlikte adada bulunan çok sayıda Latin kökenli nüfus Venediklilerle birlikte adadan ayrılmıştı. Bunların Venediklilerle ortak hareket ettiği için cezalandırılma kaygısı nedeniyle adadan firar etmeleri muhtemeldir. Onlardan geriye çok sayıda manastır, kilise, mal ya da arazi geride kaldığında bunlar devlet tarafından kamulaştırılmıştı²⁷. Ancak bu mülk ve mallar geride kalan Latinler ile başta Rumlar olmak üzere adanın gayrimüslim ahalisine toptan 470 kese akçeye satıldı. Bunları satın alanlar daha önceki sahiplerinin ödemekle yükümlü olduğu vergileri aynı şekilde ödemekle yükümlüydü. Çalışmayan yaşlı rahiplerden vergi alınmaması dışında bu nüfusun senede sadece bir kere cizye vergisi ödemesi kararlaştırıldı. Rumlar, Venedik istilasını adada yaşayan Latinlerin kışkırttığını ileri sürmekte ve bu malları satın almaya öncelikli olarak hakları olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca Katolik Latinlerin cenaze, ibadet ve diğer dini ayinlerine engel olmaya çalışmaktaydılar. Bu durum Katoliklerin de Rumlar gibi giyinmesine ve yaşamasına neden olunca devlet bunun yasak olduğunu belirten hükümler yayınlamak zorunda kalmıştı²⁸. Onların koruyucusu olan ve Sakız Adası'nda ikamet etmekte olan Fransız konsolosu ile onun kapıcısı Sakız kadısına başvurarak bu mal ve arazilerin asıl sahiplerine iadesini talep etmişse de bu talebi kadı tarafından İstanbul'a iletilmiş ve padişah tarafından uygun görülmemiştir²⁹.

Aya Nikola Kilisesi, Latinlerin ibadet ve ayinler için kullanageldikleri en büyük kiliseydi. 1695 yılında ada Venedik istilasından kurtarıldıktan sonra bile bu kilise dini ibadet ve ayinler için Katolik Latinlere bırakılmıştı. Bu kilise Aşağı Barikin mahallesinde bulunmakta olup 1720 yıllarında çatısı yıkılmaya yüz tutmuş bir vaziyetteydi. Kilisenin içinde bulunan mezarlık Latinlerin defin ve cenaze

²⁶Sakız Adası'nın Rum reayasası Ordu-yu Hümayuna gelerek ada halkından olan Rumların Frenklere mensup elbise giymediklerini Rum kıyafetinde olduklarını ve bütün işlerini yine Rum reayasından seçtikleri kimseler vasıtasıyla gördüklerinden bahsetmişlerdi. Konuyla ilgili EvailRecep 1125 (Temmuz/Ağustos 1713)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15.

²⁷ Bu uygulama devlete isyan edenler için devletin öngördüğü cezanın bir parçasıydı. Devlete isyan suçu sabit olanlar idam, hapis ya da sürgün ile cezalandırılırken malvarlıklarına da devletçe el konulmaktaydı. Böyle bir uygulama sonraki dönemlerde örneğin 1821 Mora İsyanı sırasında da yaşanmıştı. Bu isyan sırasında Sakız Adası ve Çeşme kasabasında isyan ettiği için idam edilen ya da firar eden Rumların ev, dükkan, mahzen bağ ve bahçeler dahil bütün mal varlıklarına devletçe el konularak yazımı yapılmıştı. Konuyla ilgili 9 Rebiyülahir 1238 (24 Aralık 1822)tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.C.ML.212.8734.1.

²⁸ Sakız muhafızı Hasan ile Sakız kadısına hitaben EvahirCemaziyülevvel 1132 (Mart/Nisan 1720)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.124.

²⁹ Konuyla ilgili olarak Sakız naibine ve Sakız muhassılına hitaben 1134 (1721/1722)yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.156.

işleri için kullanılan en büyük mezarlık idi. Venedik istilasını davet ettikleri gerekçesiyle Rumların onların bu kiliseyi kullanmasına ya da mezarlığa ölülerini defnetmelerine engel olmaya çalıştıkları görülmektedir. Rumların yanında onlara engel çıkaranlar arasında adada bulunan ve “*ehl-i örf*” olarak isimlendirilen merkezi yönetimin taşradaki görevlileri de bulunmaktaydı. Bunun önünü almak için 1722 yılında Latinlere 1566 yılından beri ölülerini hangi mezara defnediyorlarsa yine aynı şekilde defnetmeleri için izin verildi³⁰. Bu izni müteakip aynı yıl içinde onlara bu kilisede paskalya ayinlerini düzenleme izni de verildi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180./EvailŞaban 1134. (Mayıs-Haziran 1722). Bahse konu Aya Nikola Kilisesi, cemaat mimarbaşları vasıtasıyla tamirat için ölçüldüğünde duvarının uzunluğu 20 buçuk ziraat(15.5 metre) iken genişliği duvarlarla birlikte 21 buçuk ziraatı (16.2 metre) bulduğu görülmüştü. Çatısı ayak hizasıyla 16 buçuk ziraat(12.5 metre) uzunluğunda olup poyraz yönünde bir büyük kapı içinde kiliseye varıncaya kadar uzunluk olarak 9 ziraat (6.8 metre) ve genişlik olarak 6 buçuk ziraat (4.9 metre) uzunluğunda bir tünele sahipti. Kilise olarak kullanılan kısmın üzerinde tahtadan yapılmış olan ve rahiplerin kalmasına tahsis edilmiş ayrı bir kat daha vardı. Kilisenin dört duvarı ve ana binası sağlam olduğu için tamir edilmesi gündeme gelmişti. Rumların muhalefetine rağmen devlet bu adanın savaş yoluyla değil vire ya da anlaşma yoluyla teslim alındığını dikkate alarak İslam savaş hukukunun hükümlerine tatbik etmek suretiyle adı geçen kilisenin tamirine izin vermişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.192./Evahir Cemaziyülevvel 1132./Mart-Nisan 1720)

Adadaki Latinlere kıyasla sayıları daha fazla olan Rumların adadaki kilise ve manastırlarının sayısı Olivier’e göre 700’ün üzerindeydi. Cenaze merasimleri ayrı bir manzaradır. Latin rahipler ve Rum papazlar dini dinî giysiler içinde önlerinde büyük bir haç ile yürürken hemen arkalarında ellerinde mumlar olduğu hal hâlde yürüyen çok kalabalık bir Hristiyan topluluğu dini dinî şarkılar söyleyerek sokaklardan geçirdi. Müslümanların en taassubu sahibi olanı bile bu manzarayı herhangi bir karşı reaksiyon göstermeden seyretmekle yetinirdi. Buna karşılık bu çeşit Hristiyan topluluklar, bir caminin önünden geçerken ilahi ya da şarkı okumayı bırakır önde giden haç, sırtından çıkarılıp eller üzerine indirilirdi. Buna karşılık kiliselerde çan bulundurma ve çan çalma imtiyazı sadece sakız yetiştirilen hazine-i hassa köylerine bağışlanmıştı. (Olivier, 2024:273-274).

Normal koşullarda ister Rumlara ve isterse Katolıklara ait olsun adada bulunan kilise ya da manastırların ferman olmadıkça tamir edilmesi yasaktı. Bunların tamiri için adada görev yapan kadıların vermiş olduğu ve izin ve belgelerin geçerli olmadığı ve ada naibi ile muhassılının ellerinde ferman olmadan buna izin vermeleri halinde cezalandırılacaklarına dair hükümler gönderilmekteydi³¹. Bunun

³⁰ Sakız naibi ve Sakız muhassılına konuyla ilgili olarak EvailŞaban 1134 (Mayıs/Haziran 1722)tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180.

³¹ Sakız naibi ve muhassılına 1134 (1722)yılında gönderilen bir hükümde Sakız Adası’ndaki Hristiyanların ellerinde bulunan kiliselerden tamiri gerekenleri kadı tarafından düzenlenmiş bir belge ile tamir etmeye cesaret ettikleri bildirildikten sonra fermansız kilise tamirine izin vermemeleri konusunda uyarılmakta ve aksi ortaya çıkarsa izin ve ruhsat veren ya da tamire cesaret edenlerin amansız biçimde cezalandırılacağı bildirilmekteydi.

nedeni bazı yerel ve merkezi kamu otoritelerinin onlara bu konuda izin vermesiydi ki bu durum devlet tarafından bir güvenlik sorunu olarak görülüyordu. Nitekim 1722 yıllarında Kaptan-ı derya İbrahim Paşa buraya geldiğinde ücret karşılığında onlara bu izni vermişti. Devlet bu duruma biraz da adada yaşayan mezhepsel ve dinsel unsurlar arasındaki dengenin bozulup bozulmaması noktasında bakmaktaydı. Bu izinlere dayanarak fermansız biçimde kilise inşa eden kişiler cezalandırılırken yapılan kiliseler de yıkılıyordu. Örneğin Dometkamo, YanniAstorminna ve CorciKoryo isimli Rumların da aralarında bulunduğu 15 kadar gayrimüslim, izinsiz kilise inşa ettikleri gerekçesiyle Sakız Adası dizdarı Abdurrahman Reis ve bu iş için mübaşir tayin edilen Mustafa ve Süleyman Ağalar tarafından 1722 yılında yakalanarak hapsedilmiş ve bunların inşa etmiş oldukları 3-4 kadar kilise de yıkılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.130.165./EvahirCemaziyülahir 1134. /Mart-Nisan 1722).

Devletin izin verdiği mabetler dışında Latinlerin başka mabetlerde ayin yapması da yasaklanmıştı. Esasen Latinlerin özellikle 1695 yılında adanın Venediklilerden geri alınmasını müteakip mevcut kiliselerini büyütmeleri, genişletmeleri ya da tamir etmeleri yasaklanmıştı. 1744 yılında adada Avusturya kapı kethüdasının gayretleriyle inşa edilen ve Latin rahiplerin ikamet ettikleri bir kapılı ahşap bir yapı bulunmaktaydı. Katolik mezhebinden olanların burada İncil okuyarak dini ayinlerini düzenlediklerinde bunlara engel olunmaması için ferman yayınlanmıştı. Ancak miri fırkateler kaptanı Emeksiz Kaptan adaya geldiği zaman buraya gelmiş ve buradaki odada bulunan tasvir ve kandilleri bahane ederek burayı mühürlemek suretiyle Katolikleri burada ibadet yapmaktan men etmişti. Bunun üzerine işin iç yüzünün araştırılması amacıyla kaptan-ı derya, donanma kadısı ve Sakız naibine 1744 yılında hüküm yazılmıştı³².

Devlet açısından önemli olan husus yeni kiliselerin açılmaması ve mevcutların ise olduğu gibi kalmasıydı. Yeni kiliselerin açılması Latin cemaatin büyümesine bu ise adadaki dini, sosyal ve demografik dengenin bozulması anlamına gelebilirdi. Dengelerin olduğu gibi korunması kurulu mevcut düzenin askeri, siyasi sosyal ve ekonomik kurumlarıyla sürdürülebilmesi için hayli bir önem arz etmekteydi. Buna rağmen bu uygulama mutlak ve kesin bir uygulama olmayıp zaman zaman esnek bir tutum izlenmiştir. Bu durum özellikle diplomatik ilişkilerin geçerli olduğu dost ve müttefik ülkelerin görevlileri ve vatandaşları söz konusu olduğunda daha çok geçerli olan bir husustu. Nitekim 1722 yılında Sakız Adası'nda bulunan Fransız konsolosu kendi ikameti için inşa ettiği binanın üst katına bir kapılı ve 14 odalı bir kat daha inşa etmişti. Limni konsolosunun ihbarına göre bu odalar tahtadan inşa

---

Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1134 (Mart/Nisan 1722)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.165.

³² Hükmün sonunda; "...vakıa mahal-ı merkur kapı kethüdası mumaileyhin takrir-i meşruhasına mutabık mıdır yoksa mahal-i merkumeninmazamini üzere ahir mahal kilise hayatına ifrağ ve kilise ittihaz olunduğu muhakkak mıdır?" şeklinde sorular soruluyordu. Bu durum devletin meseleye yeni bir kilise açılıp açılmadığını sorgulama noktasından yaklaştığını göstermektedir. Konuyla ilgili EvailCemaziyülevvel 1157 (Haziran/Temmuz 1744)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.150.148.

edilmiş olup bina adeta bir kiliseye benzemektedir. Dolayısıyla buna izin verilmemesini istemekteydi. Fransa kralının İstanbul'daki elçisi bu yapının bir kilise olmadığını bildirmesi yanında bu yapıyı inşa eden Sakız Adası'ndaki Fransız konsolosu da bahsedilen odaları kilise ya da manastır amacıyla inşa etmediğini ve buraya hiçbir surette dışardan rahip ya da papaz gibi ruhban sınıfından birinin gelmediğini bildirmişti. Padişah ikna olmuş olacak ki Sakız'daki naip ve mübaşire bu yapıda devlete karşı tuzak ya da tertip kurulacak olursa bu yapının yıkılacağına adı geçen konsolosa nazikçe ifade edilmesini ve yapının kendi haline bırakılmasını emretmiştir³³.

Türkler ise yönetici zümre olarak daha çok şehir merkezlerinde yaşıyordu. Sayıca Rumlardan daha az olmalarına rağmen bu iki toplum arasında sosyal ve ekonomik ilişkiler yönünden keskin çizgiler ya da aşılmaz duvarlar yoktu. Ailevi, dini veya akrabalık hukukunun getirdiği sınırlamalar istisna tutulacak olursa yeri geldiğinde bu iki etnik unsura mensup insanlar ticari işletmelerde ortaklık kurabilir, birbirini vekil atayabilir ya da biri diğerine kefil olabilir. İlişkiler menfaat, akıl ve karşılıklı ihtiyaçlar temelinde şekilleniyordu. 19. yüzyıl başlarında Filik-i Eterya Cemiyetinin gayretleriyle ayrılıkçı hareketleri başlamadan önce Rumlar ile Türkler arasında toplumsal yönden önemli bir çatışma ya da anlaşmazlık yoktu. Hatta rahatlıkla iddia edilebilir ki adadaki yaşayan Rumlar ile Türkler arasındaki toplumsal münasebetler Rumlar ile Latinler arasındaki toplumsal münasebetlerden daha ileri bir düzeydeydi. Türkler tarafından kurulan vakıflara ait dükkân ve iş yerlerinin kirasını toplama yetkisi vakıf mütevellisi tarafından rahatça bir Rum'a verilebiliyordu. Nitekim 1736 yılında ise Sakız Adası'nda bulunan HatbuTanbo(?) isimli yerdeki vakıf odalarının kiralarını toplama yetkisi Arisiltos isminde bir papazın elindeydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.144.19./Evahir Rebiyülahir 1149/Ağustos-Eylül 1736). Aynı şekilde 1713 yılında mastika kitabeti Pasti ve Koto isminde iki Rum'un elindeydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15./Evail Recep 1125./Temmuz-Ağustos 1713). Bu durum bahse konu vakıf mallarından yararlananların daha çok Rumlar olduğu düşünülecek olursa kiraların daha iyi toplanmasını sağlayacağı için menfaate daha uygundur. Ayrıca Rumlar kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda dilerlerse bir Türk kadısının yönetiminde bulunan mahkemeye başvurabiliyordu³⁴. Bunların dışında Türk idaresinde Rumlar ana dilleri olan Rumcayı özgürce konuşabildiği gibi kendi okullarında yine özgürce öğrenebiliyorlardı. Bu durum 19. yüzyıl sonlara doğru örneğin 1883 yılında da geçerliydi. Çünkü bu dönemde Sakız Adası'nda açılan resmi okullarda bile Rumca dersi verilmekte ve bunun için öğretmen ataması yapılmaktaydı. 1883 yılında Cezayir-i Bahri Sefid eyaleti valiliğine

³³ Sakız naibine, mübaşir tayin olunan Mustafa ve Süleyman'a ve Sakız'da bulunan muhassıl vekiline hitaben Evahir Cemaziyülahir 1134 (Mart/Nisan 1722) tarihli hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.130.166.

³⁴ Örneğin 1142 (1730) yılında Sakız Adası'nın varoş tabir olunan mahallelerinde yaşayan İsmati oğlu Acı Yogi, kendisine babalarından kalan miras mallarını kullanmasına engel olan kardeşlerini şikâyet ederek onların vaki saldırısının men edilmesini ve onların açacağı davaların kötü niyetli olması münasebetiyle İstanbul'dan başka yerde görülmesinin yasaklanması için padişaha talebinin iletilmesini istemişti. Bu talebi alan Sakız kadısı naibi olan Mehmet Sadık Efendi bunu padişaha iletmış ve isteği uygun bulunarak onun talebini karşılayan bir ferman çıkarılmıştır. Konuyla ilgili olarak Sakız kazası naibine hitaben Evası Şevval 1142 (Nisan/Mayıs 1730) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.137.33.

Sakız Maarif Cemiyeti tarafından gönderilen bir dilekçe ile Rüştîye mektebi öğrencilerine Rumca öğrenmeleri için haftada üç gün bir buçuk saat Rumca dersi verilmesi maksadıyla bir Rumca öğretmenin atanması talep edilmişti. Böyle bir öğretmenin atanması için aylık bir buçuk lira maaş ödeneceği öngörülmüş ancak valilik bu ücretin 5-6 lirayı bulacağını ileri sürerek bu maaşa karşılık gelir bulunmadığı gerekçesiyle bu teklifi nazikçe reddetmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 6, Sayfa 1, 24 Şubat 1298/ 5 Mart 1883).Ancak Rumların kendi azınlık okullarında ya da misyoner okullarında Rumcayı öğrenmelerinde bir engel bulunmuyordu.

Sakızlılar ister Rum olsun isterse Türk olsun devlet bürokrasisi içinde kendilerine önemli mevkilerde yer bulmuşlar ve diploması, askerlik, maliye ve yönetim gibi birçok alanda devlet tarafından istihdam edilmişlerdir. İngiliz yazar Sir Charles Eliot'a göre onların devlet bürokrasisinde önemli mevkilere gelmeleri Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa döneminde başlamıştır. Köprülü Mehmet Paşa, bu adadan Panayoti isimli bir Rum'u kendisine özel kâtip olarak seçmiştir. Panayoti böylece divan tercümanı olmuş ve Girit Adası'nda önemli mevkilerde bulunmuştur. Adı geçen yazarın belirttiğine göre bu zamanlarda; "*Sakız'dan adam çıkmaz.*" diye bir söz toplum nezdinde önemli bir şöhrete sahipti. Panayot'un bu görevden ayrılmasından sonra ise yerine yine Sakız Adası'ndan AleksandrMavrakordoto isminde bir Rum atanmıştır. Bu kişi, diplomaside yükselerek 1699'da imzalanan Karlofça Anlaşması'nın görüşme ve hazırlık sürecinde yer almıştır. (Eliot, Tarihsiz Baskı:222). 1746 yılında ise donanma kalyonlarından birisinin kaptanı Sakızlı Ahmet Kaptan olup bu kişi İskenderiye'den Mısır hazinesini alarak İstanbul'a getirmekle görevlendirilmişti. (BOA.A.DVNS.MHM.d152.140./Evasıt Şaban 1159/Ağustos-Eylül 1746).Aynı yıl Özi Kalesi'nin binası için Karadeniz'e açılan üç kıta kalyon ve iki kıta aktarma gemisine kumandan olarak atanmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.149.81./Evail Rebiyülevvel 1159./Mart-Nisan 1746).O, 18. yüzyılın tanınmış kalyonlarından Şahbaz-ı Bahri kalyonuna kaptanlık etmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.150.30./Evahir Cemaziyülevvel 1156./Mayıs-Haziran 1746).

Resim 6. Pirgi'deki Tonoğlu Sokak. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006)

Osmanlı Devleti, gayrimüslim nüfusun iç örgütlenmesine gerekmedikçe müdahale etmemiş, onlarla kendi temsilcileri üzerinden ilişki kurmayı tercih etmiştir. Bu husus özellikle ada nüfusunun büyük bir kısmını teşkil eden Rum nüfusun yönetiminde dikkat çekiciydi. Dolayısıyla Adalar Denizi'ndeki diğer adalarda halk tarafından seçilen ve genelde 12 kişiden oluşan “*Dimogerontia*” isimli meclislere Sakız Adası'nda da rastlanmaktaydı. Bu meclisin üyeleri adanın ileri gelenleri arasından seçilmekteydi. Osmanlılar 1566 yılındaki fetihten sonra Bizans ve şövalyeler tarafından başlatılan dimogerontia uygulamasını devam ettirdiler. Halk tarafından bir yıl için oluşturulan bu idari yapı bir tür yerel meclis niteliğindeydi. Üyeleri seçimle işbaşına geliyordu. Bu meclislerin başkanı bir tür belediye başkanıydı. Mülk işletimi, hukuk, eğitim gibi birçok alanda yetki sahibi olan bu kurum özellikle vergi sistemi konusunda etkinlik göstermekteydi. (Yaşar, 2004:44). Dimogerontia Meclisi'nin başlıca görevi de bu vergileri tek elde toplayarak, bunu merkeze iletecek olan müsellime vermektir.

Dimogerontia Meclisi'nin etki alanı dışında kalan tek bölge mastaki köylerinin bulunduğu adanın güney bölümü olmuştur. 1566'da Sakız Adası'nın fethinden hemen sonra bu köylerin idaresi için merkezden atanan ağanın yanı sıra, bu ağa ile mastaki köyleri arasındaki ilişkileri düzenlemek için her köyden iki adet temsilci (*Epitropoi*) seçme hakkı da bu köylerin ahalisine verilmiştir. Ancak sonraki dönemde devletin hakkını toplamak için köylere gönderilen görevliler hakkında dükkânların artması sonucu, mastaki köylerinin tümünü temsil eden ve Türk yönetimi tarafından tayin edilen on iki kişinin oluşturduğu Vekilides Meclisi meydana getirilmiştir. (Dal,2008:88).

Resim 7. Mesta Şehrinde Evler ve Galeriler Kompleksi. (Kaynak: Γούμενος, Νικόλαος , διδάσκων, Μπελαβίλας, 2006:42)

Ada tarihinde zaman zaman görülen eşkıyalık olayları önemli bir güvenlik sorunu teşkil ederek sosyal yaşamı etkileyen olgulardan bir tanesi halini almıştır. Eşkıyalık sivil ahaliden gelebildiği gibi adanın resmi yöneticilerinden de gelebilmekteydi³⁵. Eşkıyalık olgusunun kökeninde ise sınırlı ada kaynaklarının paylaşımı, kişisel husumetler ve şahsi menfaat çatışmaları vs. nedenler etkili olmaktaydı. Rum, Latin ya da Türkler bu olgunun aktörü haline gelebilip bunları belli bir etnik ya da mezhepsel zümreye hasretmek mümkün değildir. Eşkıyalar içinden geldikleri aynı etnik unsurun mensuplarına karşı eşkıyalık yapabildiği gibi farklı etnik unsurun mensuplarına da eşkıyalık yapabilmekteydi. Nitekim 1786 yılında İstimati oğlu Franko, Papa Nikola oğlu Nikola Galiçya isminde Rumlar fakir Rumlara zulmettikleri iddiasıyla kendi kocabaşları tarafından Sakız kadısına şikayet edilmişti³⁶. Katolik Latin cemaatine mensup kişiler de eşkıyalık yapabilmekteydi. Örneğin 1713 yılında adanın Latin cemaatine mensup RahifCafi oğlu Miştaci yanına aldığı 3 adet izbandit ile mistaki mukataasının işleyişine

³⁵ Örneğin Antaş isimli bir gayrimüslim 1120 (1708/1709) senesinde gemisiyle İzmir’den gelirken şiddetli bir fırtınaya yakalanması üzerine Yund Adası’nın Köprüaltı isimli mahallinde bulunan limana sığınmak zorunda kalmıştı.Burada demirlemiş vaziyette beklerken Sakız firkateleri kaptanlarından Yahya Kaptan isminde bir Türk kaptan, emri altındakifirkatesiyle buraya gelmiş ve gemisini incelemeye almıştı.Gemisindeki buğdayı görünce de; “*sen harbi kefereye huntafüruht eder imişsin?*” diyerek gemisini yakmış ancak Antaş Reis’in feryadı üzerine; “*yüz kuruş verirsen sefinen halas olur.*” diyerek ondan bu parayı almıştı. Sakız muhafızı ve kadısından onun aldığı parayı geri vermesinisağlanması istenmişti. Konuyla ilgili adı geçen kişilere hitaben EvailCemaziyülahir 1126 (Haziran/Temmuz 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.121.189.

³⁶ Onları Sakız kadısına şikâyet eden Rum kocabaşları Petro Kokino, MikmeTerizona, Todori ve Batı Köstanya ismindeki kişilerdi. Sakız kadısından eşkıyalık olayına karışan soydaşlarının Sakız muhassılı tarafından tedib edilmesi için bir kıta fermanın çıkarılması taleplerinin padişaha iletilmesini istemişlerdi. Bu talep uygun bulunmuş olacak ki 10 Recep 1200 (9 Mayıs 1786)tarihinde konuyla ilgili olarak kadı tarafından kaleme alınan yazı İstanbul’a ulaştırılmıştı.(bkz.BOA.AE.SABH.I.75.5273.1.)

müdahale ederek adada kargaşaya sebep olmuştu³⁷. 1722 yılında Katolik Latin cemaatinin 15 mensubu, “*töhmət-i azime*” suçlamasıyla çeşitli suçlardaki rolleri dolayısıyla yakalanarak Tersane Zindanı’na hapsedilmişti³⁸. Ayrıca İzmir, Manisa ya da Aydın bölgelerinde eşkıyalık olaylarına karışan kişilerin zaman zaman Sakız Adası’na geçerek burada kendilerini gizleyebildikleri görülmekteydi³⁹. İstanbul’dan dahi kaçarak bu adaya sığınan kanun kaçakları vardı⁴⁰. Bu durum adada asayişsizlik ve güvensizlik olgusunu artırırken devlet otoritesinin zayıflamasına da neden oluyordu⁴¹.

Meydana gelen eşkıyalık olaylarının faili bazen voyvoda, muhafız, yeniçeri ya da levent gibi resmi sıfatı haiz kişiler de olabiliyordu. Örneğin 1708/1709 yıllarında Sisam Adası Metropolit Gregorya Efendi’den Papa Anderye isimli bir başka gayrimüslim 5 altın kuruşunu baskı ve tehdit yoluyla almıştı. O, bununla da yetinmeyerek adada bulunan voyvodaya hitaben; “...senden Devlet-i Âliye ’yevarupıştika edecektir.” diye onu ihbar etmiştir. Bunun üzerine voyvoda geceleyin onun evini basarak onu zincire vurmuş ve 3 kuruşunu almıştı. Bunun üzerine devlet tarafından bu metropolitin haklarının geri alınması için 1713 yılında Sakız muhafızına ve Sakız naibine hüküm yazılarak adı geçen metropolit ile voyvodanın davasının Sakız Adası’na görülmesi emredilmiştir. Bu davanın Sisam yerine Sakız Adası’nda görülmesi Metropolit Gregoryos Efendi’nin Sakız Adası’nda davaya konu taşınmaz varlıklarının bulunmasıydı⁴².

Sakız Adası’na komşu olan İzmir sancağı ve civarı da aynı dönemde eşkıyalık olaylarından epey zarar görmüştü. İzmir’in Sakız’a kıyasla daha fazla gelir ve daha büyük gelir kaynağına sahip olması

³⁷ Sakız muhafızı ve Sakız naibine konuyla ilgili olarak gönderilen hükümde Latinlerin reyanın işine karışmayıp kendi içlerinde temayüz etmiş kililer huzurunda görmesi emredilmişti. Bu konuda EvailRecep 1125 (Temmuz/Ağustos 1713) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.15.

³⁸ Bahse konu 15 Latin daha sonra suçlarına göre cezalandırılıp kendi hallerinde olmaları ve fermana aykırı hareket etmemeleri şartıyla kalan cezaları affedilmişti. Affedilen bu Sakızlı Latinler adaya döndükten sonra ehl-i örf olarak isimlendirilen yerel kamu görevlileri tarafından; “*Siz Efrenc reayasısınız.*” diyerek küçük düşürülmemesi için Sakız naib ve muhassılına hitaben hüküm gönderilmişti. Konuyla ilgili EvailŞaban 1134 (Mayıs/Haziran 1722)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.180.

³⁹ Aydın Muhassılı Abdullah Paşa’nın İzmir’de takip ettiği eşkıyadan bazıları 1135 (1723) yılından Sakız Adası’na geçmişti. Bunlardan bazıları Barsalı Ahmet Çelebi’nin katili BarsalıVelioğlu, İzmirli Mahmut Ağazade Mahmut Ağazade’nin katili Kozikoğlu ve Kalyoncu Süleyman, Cinli Halil kafadarı Sarı Bostan isimli eşkıyalardı. Konuyla ilgili olarak bu eşkıyaların yakalanması hakkında Sakız naibi, Sakız muhassılı ve yeniçeri zabıtine hitaben EvasıŞaban 1135 (Mayıs/Haziran 1723)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.77.

⁴⁰ Böyle bir örnek 1126 (1714) yılında yaşanmıştı. Bu yıllarda İstanbul’da buluna Yedikule’de hapis hayatı yaşayan Eflak voyvodası Konstantin’in oğlu elinden Yedikule’de Kuloğlu ve Bekir isimli kişiler emanet yoluyla 500 adet Macar altını, bir tane ham mücevher ve bir adet pantol saat alarak Sakız Adası’na kaçmıştı. Konuyla ilgili EvahirCemaziyülahir 1126 (Haziran/Temmuz 1714)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.122.42.

⁴¹ Sakız Adası’na 1135 yılında (1722/1723) 1500 kadar Cezayirli olarak isimlendirilen denizci bulunmaktaydı. Bunlardan üç tanesi adadaki eşkıya ile ortak hareket edince bunların yakalanmasının buradaki Cezayirlilerin tepkisine neden olacağı düşüncesiyle Cezayir-i Garb Ocağı kaptanlarından ve kapudane gemisi kaptanı Ebu Bekir tarafından Sakız Adası’ndaki Cezayirlilerin bölükbaşlarına mektup ile adamlar gönderilmişti. Bunların görevi Sakız naibi ve yeniçeri zabiti ile ortak hareket ederek bu eşkıyaları yakalayarak İstanbul’a sevk etmeleri istenmişti. Konuyla ilgili EvasıŞaban 1135 (Mayıs/Haziran 1723)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.77.

⁴² Sakız muhafızı ve Sakız naibine hitaben EvailŞevval 1125 (Ekim/Kasım 1713)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.121.111.

burasını eşkıyalar için önemli bir hedef haline getirmişti. Daha 1713/1714 yılında Karaburun nahiyesi sakinlerinden Tuğlu isimli bir kişi 180 kadar eşkıyayı başına toplayarak havass-ı hümayun içinde yer alan Karaburun hassı ahalisinden çok sayıda kimseye karşı katl-i nüfus, gasb-ı emval ve hetk-i ırz gibi suçlar işleyerek onların perişan olmasına sebep olarak göç etmesine neden olmuştu⁴³. 18. yüzyılda Sakız Adası'na bağlı olan ve adeta adanın iskelesi işlevi görev Çeşme kasabası da adadaki eşkıyalık olaylarından etkilenen yerlerin başında gelmekteydi. 1748 yılında bu kasabanın sakinlerinden olan İsmailoğlu Mehmet isimli bir eşkıya başına bir miktar daha eşkıya toplayarak 2-3 sene kadar bu kasabada katliam, yol kesme, gasp ve ahaliye zarar verme gibi suçlar işlemişti. Çeşme'de bulunan ve Sakız Adası'nı koruyan askerlere ait olan tımarları ele geçirmesi buradaki askerleri ekonomik açıdan zor bir durumda bırakmıştı. Sakız gümrüğü bölgesinde bulunan mukataayı zapt etmek maksadıyla Sakız voyvodasını katletmeye kalktığında Sakız kadısı, Sakız muhassılı, yeniçeri zabiti, Sakız Kalesi dizdarı ve Sığlacık dizdarına hüküm gönderilerek bu eşkıya grubunu dağıtmaları, eşkıya başı olan Mehmet'i yakalamaları ve cezasını vermeleri emredilmiştir⁴⁴. Ancak bu olgu 18. yüzyıl geneline bakıldığında 19. yüzyıl başında olduğu kadar yoğun değildi. Özellikle 1821 Rum İsyanı'nın başlaması eşkıyalık olaylarına kitlesel bir boyut katarak reaya ve devlet ilişkisini önemli ölçüde ortadan kaldırmıştı.

Sakız Adası'nın eşkıyalık olaylarından en çok zarar gördüğü dönem bahsedildiği üzere 1821 Rum İsyanı dönemidir. Bu dönemde Sisam Adası'ndan gelen 400 kadar eşkıya Sakız Adası'nda katliamlar gerçekleştirerek üç dört sene kadar adayı karışıklık ve düzensizlik içinde bırakmıştır. Osmanlı Devleti'nin almış olduğu askeri tedbirlerin sonucunda isyancılar dağıtılırken isyanın liderleri Yunanistan'a firar etmiştir. (BOA.A.MKT.20.24./29 Zilhicce 1260./9 Ocak 1845). İsyanın zarar gördüğü ya da bir şekilde etkilendiği anlaşılan Rumların bir kısmı ise İstanbul'a göç ederek adayı terk etmiştir ki 1821 yılında bunlardan 571 kadarı meslek sahibi 846'sı ise işsiz ve güçsüz kimselerdi. Devlet bunlardan 841 kişiyi Sakız Adası'na geri göndermeyi kararlaştırmışsa da bundan bir sonuç alınamamıştır. (BOA.HAT.884.39087./29 Zilhicce 1236. /27 Eylül 1821).

6. SAKIZ ADASI'NDA EKONOMİK YAŞAM

Sakız Adası 1566 yılında Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra Balkan Savaşlarının sonunda elden çıktığı 1913 yılına kadar yaklaşık 347 yıl kadar Türk hâkimiyeti altında kalmıştır. Bu süre 200 yılı bulan Ceneviz hâkimiyetinden daha uzun bir süredir. Bu süre boyunca Türkler, bu adayı Kaptan Paşa eyaleti olarak bilinen Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti içinde sancak düzeyinde örgütleyerek ve adada Bizans ve Ceneviz döneminde oluşan gelenek ve uygulamaları büyük ölçüde muhafaza etmek suretiyle

⁴³ Tuğlu isyan ettikten sonra pişman olduğunu söyleyerek 20-30 kadar adamıyla Edirne'ye geldiği zaman tutuklanarak Limni Adası'na sürgüne gönderilmişti. Konuyla ilgili İzmir mollasına, Karaburun nahiyesi naibine ve Sığla sancağı mütesellimine hitaben EvasıtZilhicce 1125 (Aralık/Ocak 1713/1714)tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.120.46.

⁴⁴ Konuyla ilgili EvasıtZilkade 1161 (Ekim/Kasım 1748)tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.153.127.

onların yerel teşkilatlanmalarına resmi bir kimlik kazandırmışlardır. Adanın iklim ve yeryüzü şekilleri yönünden tarıma elverişsizliğini de dikkate alarak ada sakinlerine mali ve ekonomik ayrıcalıklar sağlamak yoluyla yeni duruma onların uyum sağlamasını kolaylaştırdılar. Örneğin “*Dimogerontia*” isimli kuruluşlarını muhafaza etmelerine izin verirken onların kilise ve mabetlerinde kendi dilleriyle ibadet etmelerine de izin verdiler. Ayrıca diğer birçok Osmanlı sancağının aksine buradaki ahaliden cizye ve haraç vergisi dışında diğer vergi ve resimleri almadılar. Ada sakinleri 1719 yılında şer’i bir vergi olan cizye vergisi dışında avarız ve nüzul gibi vergilerden muaftı. Sonraki yıllarda avarız ve nüzul tahsil edilmişse de bu tarihte bu vergiler adayı ekonomik olarak geliştirmek düşüncesiyle tahsil edilmiyordu. Bu durum Sakız Muhafızı Mehmet Paşa’ya gönderilen aynı tarihli bir hüküm suretinde geçen “...muzaâfât-ı memalik-i mahruseden Sakız cezaresinin hâsılatı sair cezair ve bilad için ekser reayasının kezaik temevvül ve servetleri ezyed iken ehl-i zimmet reayası cizyeden maada sair memalik-i mahrusede cari olan avarız ve nüzul ve rüsumat-ı saireden bir gûne tekalif ile mükellef olmamakla...” ibaresiyle ifade edilmişti. Bu durumun merkez bürokrasi içinde tepkiye neden olduğu ise aynı hükümde geçen; “...beytülmal-ı müsliminee’fa’ bu misüllü bazı rüsumat vaz’ ve tahsisi labüd ve lazım olmakla...” denerek bu işi için İstanbul şehremini olup Sakız Adası’nda cizye vergisi tahsiline memur edilen Osman Efendi’nin görevlendirildiği bildiriliyor ve kendisinden bu emrin uygulanması için ada sakinlerinden belli başlı kimseleri yakalayarak hapsedmesi emrediliyordu. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evahir Recep 1131. /Mayıs-Haziran 1719).

Adanın vergi muafiyeti konusunda sahip olduğu bu ayrıcalıklı konumun nedeni, tarihçi Mehmet Raşid Efendi’ye göre devlet adamlarının para hırsı ve rüşvetçiliği idi. Buna göre devlet birkaç kere adayı vergilendirmeye çalışmışsa da ada sâkinlerinin, “*vükelâ-yi devlete*” 100’er ya da 150’şer kese akçe vererek onları bu fikirden vazgeçirmişlerdi. (Uğur, 2013:1158). 1719 tarihinde yazılan bir hükümde donanma seraskeri olan Mısırlıoğlu İbrahim Paşa ve Mezemorto Hüseyin Paşa ile donanma reisleri “*tamâh-ı hâm*”a izin vermelerinden dolayı adada bulunan bütün mal ve araziler toptan 470 kese akçe teslimi karşılığında ada ahalisine satıldığı bildirilmektedir. Emlak, bahçe, bağlar ve araziler cizye ahalisine hasredilerek cizyeden başka vergilerden muaf hale getirilmişti. İşlerini görmeleri için 4 botattan⁴⁵ oluşan bir yürütme konseyleri bulunmaktaydı. Bu konsey her sene ada sakinlerinden 500 kese akçe kadar bir mal tahsil ederek vergi olarak devlete ödemekteydi. Bunlar defterhane olarak gördükleri yerde saklamış oldukları ciltli defterlere diledikleri gibi gelir ve masrafları ekliyorlardı.. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyühahir 1131./Nisan-Mayıs 1719). Ada muhafızlarından bazıları botatların bu keyfi yönetimine son vermek istediği zaman ise bunlar devlet ricalinden bazılarına değerli hediyeler sunmak suretiyle buna engel oluyordu. Bir defasında Mezemorto Hüseyin Paşa

⁴⁵Botat, vergi işlerini görmesi için ada Rumlarının seçmiş olduğu kimselere verilen isimdi. Botatların karışmış olduğu çeşitli yolsuzluklardan dolayı botatlık müessesesi 1718/1719 yıllarında yasaklanmıştı. (Bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16.)

kendine ve adamlarına 150 kese akçe hediye alırken başka bir seferde Vezir Abdullah Paşa Sakız Adası'na muhafız olarak atandığı zaman botatları ortadan kaldırmaya teşebbüs ettiğinde, hem bazı devlet adamları bunlara sahip çıkmış hem de Abdullah Paşa ve maiyetine 115 kese akçe vermek suretiyle onu bundan vazgeçirmişlerdi. Silahtar İbrahim Paşa, adaya muhafız olarak atandığında ise bu defa ona 45 kese akçe vermişlerdi. Ancak İbrahim Paşa bunu az bulmuş ve daha fazlasını istemişti. Görevden azledildikten sonra ise yerine yeni muhafız atanıncaya kadar kaptan-ı derya olanlar botatlara hitaben; “*sizin hesabınızı görürüm*” diye tehdit ederek onlardan birmiktar daha hediye almaya devam ettiler. Sultan II.Mustafa (1695-1703) döneminde cizyeden başka vergilerden azade tutuldukları gibi tahrirden de muaf hale getirildiler. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyülahir 1131. /Nisan-Mayıs 1719).

1719/1720 yılında bu defa dergah-ı ali kapıcıbaşılarından Mehmet Bey ile eski Tophane Nazırı Süleyman Efendizade Mehmet Efendi vasıtasıyla adanın genel bir yazımı gerçekleştirilmeye çalışılarak adada bulunan kasaba ve köylerde imal edilen malzeme ve eşyaların defteri oluşturulmuştu. Yeni düzenleme ile botatların her sene reayadan aldıkları akçenin miktarı tespit edildikten sonra Nefs-i Sakız'da bulunan hane, dükkân, mahzen ve diğer mallar için ödeme güçlerine göre avarız ve muktaa-ı zemin tahsil edilmesi buna karşılık köylerin tarla ve bahçe ve bostanları için aşar vergisi, adanın bahçelerinden resm-i cerib ve rayadan resm-i ispenç ve resm-i asiyab vergilerinin botatlar yerine doğrudan devlet tarafından tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.16./Evail Cemaziyülahir 1131./Nisan-Mayıs 1719).Bu yazımın devletçe yapılması düşünülen yeni vergilendirme işleminine temel teşkil etmesi ümit edilmişti. Gerek bu yazım ve gerekse daha sonra değişik tarihlerde yapılan yazımlarda Sakız Adası'nın Akdeniz'de bulunan adalar içinde gereği kadar kalkınmış ve zenginleşmiş bir ada olduğuna kanaat getirilerek burada imal edilen ürünler ile gerçekleşen ticari faaliyetler vergilendirilmişti.

Bu vergilendirme işlemine göre adada tarımsal üretimin yanında tekstil imalatı da gerçekleşmekteydi. Kuşak, şal, harir kuşak, hatai⁴⁶, kırmızı eldiven, taraklı atlas, büyük şal kuşak, yadızlı ve sade akmişe⁴⁷ gibi dokuma ürünleri imal edilmekteydi. 1719/1720 yılında zenne kuşağının iyi, orta ve aşağı kalitelisinden 10 para damga vergisi tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Telli hatainin iyisinin her bir ziraaı (0.7 metre) için 8 akçe, orta kalitelisinin her bir ziraaından 6 akçe ve düşük kalitelisinin her bir ziraaından 4 akçe vergi tahsil edilecekti. Bunun yanında diğer hatai kumaşın iyi, orta ve düşük kaliteli olanlarının her bir ziraaından 3 akçe, sandaldan 2 akçe, şala benzeyen harir kuşağın iyi kalitelisinin her bir ziraaından 30 akçe, orta kalitelisindenin her bir ziraaından 20 akçe ve düşük akçe

⁴⁶Hatai ya da hatayı bir tür kumaşı ifade ettiği gibi süslemede açılmış lotüs çiçeğini andıran bir çiçek motifi anlamına da gelir. (bkz.FeridDevellioğlu,*Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 25. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008, s.339.)

⁴⁷Yünden veya pamuktan yapılmış bezler,dokumalar. (bkz.Ferit Devellioğlu,*age.*, s. 23.)

olanın her bir zirandan 12 akçe tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. Aynı şekilde ticarete konu olması halinde bac ve gümrük vergileri de bu tarihten önceki uygulamanın aksine artık tahsil edilecekti. (Uğur, 2013:1171).

Bütün bunlar Sakız Adası'nda el sanatları ve tekstil dokumacılığının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Buranın hâre denen ince ipeklileri ve sandal isimli pamuklu dokumaları meşhurdu. (D'Ohsson, Tarihsiz Baskı: 122). Ayrıca zenne kuşağı, mutalla peşkir ve yastık, hatai, telli hatai, seccade ve perde, cumbalık, kese, kumaş akçe kesesi, saat kesesi, destvan olarak bilinen eldiven ve cüzdan kesesi gibi tekstil ürünleri imal edilmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131./Temmuz-Ağustos 1719).Adanın birçok köyünde değişik türlerde ipek ve bez imal edilmekteydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131./Temmuz-Ağustos 1719).Bu ürünler sadece bireysel ya da ailevi tüketim için değil piyasa için de üretiliyor ve ticarete konu oluyordu. Bu yüzden 1719 yılında kendilerinden damga vergisi (*resm-i tamga*) tahsil edilmesi kararlaştırılmıştı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.129.38./Evail Ramazan 1131. /Temmuz-Ağustos 1719).18. yüzyıl başlarında adada üretilen ipek miktarı 300 kantar olup, tümü yerel dokumacılığın kullanımına ayrılmıştır. 18. yüzyılın ortalarında adada yaklaşık 200 tezgâh ve şehre kumaş satan 50-60 kadar depo mevcuttur. Yerel imalatın ihtiyacı karşılayamadığı zamanlarda Güney Makedonya, Tesalya ve Tino Adası'nın üretiminden faydalanılmış adada yüzyıl boyunca artan ham ipek ihtiyacı Tino, Zagora ve Selanik'ten karşılanmıştır. (Dal,2008:94-95).

Çok sayıda tezgâhta imal edilen ipekli ve pamuklu kumaşlar Enos, İstanbul, Rodos, Selanik, İzmir ve Kahire'ye dağıtılmaktaydı. Ayrıca bu mallar Edirne'den geçmek suretiyle Eflak ve Macaristan piyasasına ve Karadeniz yoluyla da Boğdan ve Kırım piyasalarına çıkarılmaktaydı. (Başarılı, 2012:29). İmalathane anlamında deri imal edilen işletmeler ile dericilik bir meslek olarak vardı. Çünkü 19. yüzyıl sonlarına doğru Sakız şehrinin üç ayrı noktası bulunmakta olup bunlar Bellavista, Aplurtarya ve Debbağhane'ydi. Debbağhanelerde ham madde olarak elde edilen deriden kemer, semer, koşum takımları, ayakkabı vs. ürünler imal edilmekteydi. (Başarılı,2012:29).

Mastika olarak isimlendirilen damla sakızı imalatının ada ekonomisinde önemli bir yeri vardı. Rumca çiğnemek anlamına gelen "*mastazo*" fiilinden türediği sanılan mastika, genelde sakız ağacını tanımlamak için de kullanılmıştır. Sakız ağacı yapraklarını dökmeyen bir ağaç olup temmuz ve ağustos ayında gövdesinden reçineli öz suyu çıkarılır. Bu salgı ağacın gövdesine açılan bir oyuk vasıtasıyla dışarıya akar. Sakız ağacı Akdeniz bitki örtüsünün karakteristik bitkilerinden birisi olmasına rağmen sadece Sakız Adası'ndaki sakız ağaçlarından bu reçine akar. Bunun sebebinin ada çevresindeki volkanik yapılar olduğu düşünülmektedir. (Γούμενος, 2006:29).

Tarihçi D'ohsson, İstanbul'da sakızın özellikle kadınlar arasında önemli bir tüketim maddesi olduğuna işaret eder. Vermiş olduğu bilgiye göre, kadınlar arasında sakız çiğneme çok yaygındır.

Hemen hemen bütün kadınlar günün her saatinde sakız çiğnemektedir. Sakız çiğneyerek çalışmakta, sakız çiğneyerek sokağa çıkmakta, gezinmekte ve sakız ağızlarında olduğu halde konuşmaktadır. Yine onun verdiği bilgilere göre sakız maddesi Adalar Denizi'nde ki Sakız Adası'nda yetiştirilen bir çeşit ağaç reçinesi olup damlalar halinde ve bezelye iriliğinde olan bu reçine, çok güzel kokulu sert bir maddedir. Rengi çok açık sarıdır. Diş etlerini kuvvetlendirdiği, diş ve mide rahatsızlıklarına iyi geldiği hatta kanamaları durdurduğu söylenmektedir. Bu yüzden birçok hekimler yaptıkları ilaçların karışımına bundan katmaktadır..(D'ohsson, Tarihsiz Baskı: 59). Bütün bu bilgiler, sakızın eğlence, parfümeri, gıda, kimya ve tıp gibi çok farklı sektörlerde geniş bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir.

Sakız ağacından elde edilen damla sakızı Osmanlılardan çok önce daha Bizans döneminde imal edilip ihracata konu olmaya başlamıştı. Cenevizliler bu ürünün imal ve satışını 12 aile arasında hisselerle ayırırken Osmanlılar mukataa haline getirerek üretim, dağıtım ve satış konusunda tam bir tekel oluşturmuştur. Toplam 22 kadar köy, her sene 303 vukiyye (388,4 kilogram) ağırlığında damla sakızını devlete teslim etmekle yükümlüydü. Bu ürünün en büyük müşterisi devlet olduğu için İstanbul gümrüğüne bağlı olarak çalışan Sakız gümrük emini tarafından tahsil edilmekteydi. Tahsil edildikten sonra ise Matbah-ı Amirede, parfüm imalatında, şekerlemelerde ve kimyevi ilaçların hazırlanmasına kullanılmaktaydı.

Damla sakızı imalatından başka adada gemi inşa ve tamir mesleği de gelişmişti. Burada bulunan marangoz, oymacı ve burgucuların mesleki yetkinliği ve uzmanlığı devlet tarafından kabul ediliyor ve Tersane-i Âmireye buradan iş gücü transfer ediliyordu. Ada nüfusu daha çok Rumlardan oluştuğu için Rum iş gücü bu noktada devletin dikkatini çekmişti. Nitekim 1733 yılında marangoz taifesinden EsfadoAnton, Acı Dimitri, Acı Yandalı, Hastori Nikola, Yakomi, Kafadosa, Martal, Farkalı gibi ustalar Sakız naipi ve muhassılı vasıtasıyla İstanbul'a sevk edilmişti⁴⁸. Bu mesleğin gelişmesi diğer adalarda olduğu gibi burada da denizcilik faaliyetlerin gelişmiş olmasıyla ilgiliydi. Burada denizcilik balıkçılıktan daha ziyade taşımacılık üzerinden gelişmişti. Sakızlı gemi tüccarları Karadeniz, Marmara ve Akdeniz havzasında faaliyet gösteriyor gerek iç ticaret ve gerekse dış ticarete önemli işlevleri yerine getiriyordu. Bu durum Sakızlı gemi reislerinin sivil ya da resmi mal ve insan naklinde birçok yerde faaliyet gösterdiğini kanıtlamaktadır. Hatta onlar bu işlevlerini 19. yüzyıl sonlarında bile sürdürmekteydiler.(Bahr-i Sefid Gazetesi, 2 Ocak 1884, Sayı 49, Sayfa 2).Öyle anlaşıyor ki Sakızlılar deniz ticaretinde oldukça gelişmişti. Fransız Konsolos Louis Jouvin'nin 1774 yılında Fransa'ya gönderdiği raporuna göre Sakızlıların İstanbul Boğazı'na gidip gelen 80'den fazla büyük gemisi bulunmaktaydı. Bu gemiciler, denizcilik işinde en büyük engellerden biri sayılan akıntılar hakkında bilgi ve yeteneğe de sahiptiler. Fakat savaş sebebiyle yapmakta oldukları taşımacılık sektöre uğramıştı. Bu yeteneklerinin sayesinde bilhassa Avrupa'nın önemli limanlarında temsilcileri bulunan zengin Sakızlı

⁴⁸ Konuyla ilgili EvailZilkade 1145 (Nisan/Mayıs 1733) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.139.94.

tüccarlar ilerleyen yıllarda Rusya üzerinden servetlerini daha da artıracaklardır. Öyle ki, 1826 senesine gelindiğinde Avrupa'nın tahıl ambarı görevini üstlenecek olan Odessa'nın ihracatı Sakızlı tüccar ailelerinin eline geçecekti. (Başarılı, 2012:30).

Adanın iklimi uygun olduğu için adada sınırlı ölçüde narenciye tarımı yapılmaktaydı. Limon, portakal ve turunç en çok yetiştirilen narenciye ürünleriydi. Ayrıca üzüm ve incir istihsal edilmekteydi. Adanın iklimi ve imbat rüzgârı bunu mümkün kılmaktaydı. Bunlar iç ve dış tüketim için ticarete konu olmaktaydı. Bu husus 19. yüzyılın gazetelerinden birisi olan Bahr-i Sefid Gazetesi'nde; "...Sakız ceziresi bağ yetiştirmeye sâlih ve elverişli olmasına binaen mevkiin kuvve-i imbatıyece olan şu istidadından istifade ile mümkün olduğu kadar bağ çubuğu gars olunmasının..." cümlesiyle ifade edilmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 4 Eylül 1883, Sayı 2, Sayfa 2). Bunların ada dışına nakli birçok yelken gemisi için önemli bir kazanç kaynağıydı⁴⁹. Ancak Akdeniz ikliminin bir sonucu olarak zaman zaman şiddetli fırtınaların ve yoğun yağışların narenciye üretimine ve narenciye tüccarlarına zarar verdiği görülmekteydi. Örneğin 1754/1755 yılında yaşanan şiddetli kışta adada bulunan limon, portakal, turunç ve mastika ağaçlarının çoğunun zeytin ve incir ağaçlarının ise bazısının telef olduğu görülmüştü. Bu ağaçların eski haline gelinceye kadar vergilerinin üçte birinin ertelenmesine devletçe karar verilmişse de ada ahali ağaçların yeniden ürün vereceği tarihe kadar geçen zaman içinde birikecek vergi borucunu ödemek için arazilerini satmak zorunda kalacaklarını beyan ederek vergiden tamamen aflarını talep etmişlerdi. Devletse buna razı olmamıştı. (BOA.C.ML.689.28251.1.).

Adanın tarıma elverişli arazilerinde yetiştirilen buğday, arpa ve çavdar gibi ürünler ada nüfusunu beslemeye yetmediği için ada ekonomisi tarım yönünden dışa bağlı bir görünüm sergiliyordu. Seyyah Pococke, adanın büyük bölümünün kayalık ve toprağın fakir olduğunu kaydetmiş ve adada görülebilecek ağaçları yeşil meşe, çam, yabancı sakız ağacı ve keçiboynuzu olarak sıralamıştır. (Dal,2008:90). Bu bilgiler adanın doğal kaynaklar açısından üzerinde yaşayan nüfusu beslemeye yetmeyecek kadar fakir olduğunu göstermektedir. Bazı hüküm suretlerinde geçen, "...Bahr-i Sefid'de vaki Sakız ceziresi sengistan bir mahal olup" ibaresi bu adanın topraktan ziyade taşlık arazi yapısıyla ön plana çıktığını göstermektedir. 1734/1735 yılında yazılan bir hükümde geçen "...filhakika cezire-i merkumesengistan bir mahal olup hububata ziraat olunmaya şâyan arazisi olmadığı cihetten..." ibaresi burada tarımsal imkânların son derece sınırlı olduğuna işaret ediyor⁵⁰. Fakat bu durum sadece Sakız Adası'na mahsus bir olgu değildi. Aynı durum diğer komşu ada ve kazalar için de mesela Sığla sancağında bulunan Karaburun kazası için de geçerliydi. Burası da "sengistan" ya da taşlık bir araziye sahip olduğu için tarımsal üretimi ada halkının ihtiyacını karşılamaya yetmiyor ve çoğu zaman

⁴⁹ "...Sakız ceziresinin en büyük servet-i berriyesieşcar-ı mütenevviasının adar-ı nefise ve mer'iyesi ve ticaret-i bahriyesi birçok yelken sefayinin menafi-i nakliyesi olduğu halde..." (bkz. Bahr-i Sefid Gazetesi, 7 Eylül 1883, Sayı 32, Sayfa 1).

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak Sakız, Çandarlı, İrmiye ve Kuşadası naiplerine hitaben 1147 (1734/1735) yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz. BOA.A.DVNS.MHM.d.140.53.

Rumeli’de bulunan Keşan, İpsala ve Ferecik kazaları ile Anadolu’da bulunan Çandarlı ve Biga kazalarından buraya buğday naklediliyordu⁵¹. Aynı şekilde Midilli Adası’nın ahalisi de buğday yönünden Anadolu’ya bağımlıydı. Birçok zaman İpsala ve Keşan iskelesi üzerinden buraya buğday nakledilmekteydi. Nitekim 1734/1735 yılında bu adanın kıtlık çektiği ve ekmek fiyatlarının yükseldiği gerekçesiyle ada ahalisi 30.000 kile buğdayın adaya Anadolu’dan naklini talep etmişlerse de devlet ancak 6.000 kilesine izin vermişti. Çünkü emtia piyasasında bulunan buğday, devletin diğer ihtiyaçları için lüzumlu olmakla bu ihtiyaçların giderilmesine öncelik verilmesi düşüncesiyle talep olunan buğday miktarı 6.000 kileye düşürülmüştü⁵². Bu miktar buğday, adada yaşanan kıtlığı biraz hafifletse de tamamen ortadan kaldırmaya yetmiyordu.

Sakız Adası’nın su kaynakları yönünden de fakir olduğu dikkate alınacak olursa ada tarımı iklim koşullarına aşırı bağımlı bir görünüm arz ediyordu. Adanın tüm tarım arazileri tam kapasite buğday üretimi yapsa bile bu mahsul ada halkının ancak 15 gün kadarlık bir ihtiyacını karşılayabiliyordu. Bu durumda Çeşme, Ayazmend, Menemen, Milahic, İrmiye, Kuşadası ve Çandarlı gibi komşu ya da yakın kazalardan buğday satın alınarak bu adaya taşınıyordu. Adaya 600 km kadar uzak olmasına rağmen bazı dönemler Selanik’ten de buraya buğday nakledildiği vakiydi. (BOA.A.DVNS.MHM.d.135.229./Evail Rebiyülevvel 1142./Eylül-Ekim 1729). Ancak buğday ticareti gibi devlet için hayati öneme sahip mal ve hizmetler üzerinde kurulan kontrol sistemi, bu kazalardan da Sakız Adası’na tahıl ürünü naklini zaman zaman güçleştirmektedir. Devlet bu kontrolü narh usulüyle sağlıyor ve ortaya çıkan kayıt dışı buğday ya da tahıl ticaretine cezai yaptırımlar uyguluyordu. Adanın yeterli miktarda tahıl ürünlerine sahip olamaması kıtlık ve açlığa yol açarak ada içinde nüfus hareketlerine sebep oluyor ve adanın iç kesimlerindeki nüfusun Ceneviz dönemindeki aksine adanın iç kesimlerine değil adanın iskeleye yakın ya da bir iskeleye sahip yerleşim yerlerine doğru göç etmesine neden oluyordu. Çünkü bazı dönemler beş altı ay kadar adaya yeterli miktarda tahıl ürününün gelmediği ve bunun ekmek dâhil birçok ürünün fiyatını aşırı yükselterek fakir olan ada sakinlerinin bu temel tüketim maddesine erişimini güç bir hale getirdiği görülmektedir⁵³.

⁵¹ Çandarlı ve Biga iskelelerinden buraya 1147 (1734/1735) yılında 6000 kile buğday nakledilmesi için ferman çıkarılmıştı. Konuyla ilgili olarak Çandarlı, Biga ve Karaburun kazaları naiplerine ve iskele eminlerine hitaben Evail Rebiyülahir 1147 (1734/1735) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

⁵² Konuyla ilgili olarak Midilli, Canik ve Biga naiplerine ve iskele eminlerine hitaben EvailRecep 1147’de (Kasım/Aralık 1734) gönderilen hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.79.

⁵³ Bu sorun Sakız, Ayazmend ve İrmienableri ile Sakız muhassılına gönderilen bir hüküm suretinde, “...müddet-i medidenberü ol havaliden zahayir gelmediğine binaen cezire-i merkumeyekaht-u gıla müstevli olub ayan ve fukarasının ızdırab-ı azimeariz olduğu bundan akdem arz ve mahzarlar ile istirham ve keyfiyetleri ilam olundukta...” şeklindeki cümlelerle ifade edilmişti. Buna çözüm olarak Çandarlı ve İrmiye gibi kazalardan Sakızlıların belli koşullarda buğday satın almasına izin verilmesine karar verilmişti. Konuyla ilgili Sakız, Ayazmend ve İrmienableri ve Selanik muhassılına gönderilen EvailRebiyülevvel 1142 (Eylül/Ekim 1729) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.135.229.

Buğday temininde yaşanan sorunun temelinde bu ürünün iç piyasanın ihtiyaçlarına tahsis edilmesi ve iç talep karşılanmadan bunun ihracata konu olmasının devletçe yasaklanması yatmaktaydı. Çünkü buğday Osmanlı ordusu ve Osmanlı reayasının temel tüketim maddelerinden birisi olan ekmek ve unlu mamullerin ham maddesiydi. Bu ürünün Avrupa’da yaşanan savaşlar dolayısıyla uluslararası piyasalarda fiyatının yükselmesi yabancı tüccarın fiyat avantajını kullanarak Osmanlı pazarlarından bunu kaçak yollardan temin etmeye yönelmesine neden olmaktaydı. Devlet ise bunun önünü kesmek için özellikle Akdeniz tarafında Rumeli kıyısında bulunan iskelelerden Avrupalı olup “müstemen” olarak isimlendirilen yabancı tüccara zahire satışını yasaklama yoluna gitti. Bu ise kıyıda daha içeride bulunan köy ve kasabalarda yaşayan çiftçilerin yetiştirmiş olduğu buğdayı satamayıp ambarlarda biriktirmesine yol açtı. Uzun süre saklamaya uygun olmayan bu ürün iklim koşullarının da etkisiyle buralarda çürüyünce birçok çiftçi tarımsal üretimi terk ederek bulunduğu yeri terk etme ya da başka bir işkoluna yönelmeyi tercih etti. Bu da Sakız ve diğer adalara buğday teminini zorlaştırdı. Devlet bunun önünü almak için İnöz İskeleyi’nden İskenderiye sancağına varıncaya kadar fakir çiftçilerin ürünlerini iskelelere taşıyarak diledikleri kimselere satma izni verdi. Ancak bu satış için satılan buğdayın her bir İstanbul kilesinden 15 akçe ile arpa ve diğer tahıl ürünlerinin her bir kilesinden 12 sağ akçe vergi ödemeleri yanında bunun; “...reaya fukarasının refah hallerine baisolmama”sı şartını da getirdi⁵⁴.

Sakız Adası’ndaki kıtlığı yenmek için diğer kazalardan buğday temini sıkı bürokratik süreçlere tabiydi. Bu konuda yapılan başvuru padişah tarafından kabul edilmişse buğday temin edilecek kazanın kadısına bir hüküm gönderilerek konu hakkında bilgi veriliyor ve gerekli emirler hemen gönderiliyordu. Ancak bu süreçler o kadar fazlaydı ki hem söz konusu nakliyat çoğu zaman gecikmekte hem de bu işin maliyeti artmaktaydı. Buna bir örnek 1733 yılında yaşanmıştı. 1733 yılında Kuşadası kadısına bilgi verildikten sonra Sakız kadısına gönderilen hükümde yapılması gerekenler ayrıntılı biçimde anlatılmıştı. Buna göre Sakızlılar tarafından zahire nakli için tutulan gemiye ne miktar buğday yüklemek mümkünse yüklenmesi, bu iş için görevlendirilen gemi kaptanının isminin Kuşadası kadısı ya naibi tarafına bildirilmesi, bu kaptanın Sakız Adası’na buğday nakli için görevlendirilmiş olduğuna dair yazının kadıya ibraz edilmesi, gemi kaptanının isminin mahkeme siciline kaydedilmesi, gemi kaptanlarının yarar kefillerinin tutulması⁵⁵, yüklenen buğdayın kadı nezaretinde gemiye yüklenmesi, defter ve hüccet haline getirilmesi, kaptanın Sakız Adası’na döndüğünde buradaki defter ve hüccet ile karşılaştırılarak buğdayın Sakızlılar tarafından teslim alınması, Sakızlılar tarafından gönderilen gemiden başka bir gemiye buğdayın yüklenmemesi gerekiyordu⁵⁶. Ayrıca miktarı önceden belirlenmiş miktardan daha fazla

⁵⁴ Konuyla ilgili olarak Midilli, Bozcaada ve diğer civar iskelelere zahire satın almak için gönderilmiş olan mübaşire hitaben EvailMuharrem 1135 (Ekim/Kasım 1722) tarihinde gönderilmiş olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.131.45.

⁵⁵ Kuşadası ve Sakız naibleri ve iskele emirlerine hitaben EvahirMuharrem 1153 (Mart/Nisan 1740) yılında yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.147.59.

⁵⁶ Konuyla ilgili olarak Sakız ve Kuşadası kazası naibleri ve Sakız muhassılına hitaben EvahirZilkade 1145 (Nisan/Mayıs 1733) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.139.102.

buğdayın adaya nakli yasaktı. (BOA.A.DVNS.MHM.d.147.59./Evahir Muharrem 1153./Mart-Nisan 1740).Sürecin kontrolü kadıların ve onların naiplerinin elindeydi. Bu şartlar karşılandığında taşradaki kamu görevlilerinin Sakıza buğday nakline engel olması onlar açısından bir suçtu. Vilayet vekilleri olarak isimlendirilen ve Sakızlıları temsil eden kişiler miktarı devletçe belirlenmiş ücreti bu iş için görevlendirilmiş mübaşire teslim eder o da ilgili kaza ya da sancaktan satın alma işlemini gerçekleştirirdi. Bu tür büyük satın alımlar genelde “*miri hinta*” olarak tanımlanan ve ocaklık usulüyle devletin her sene ahaliden satın aldığı buğdaylar için yapıldı. Ancak bütün buğday alımlarının miri fiyat rejimine göre gerçekleştiğini söylemek güçtür. Bazen de piyasa fiyatı düzeyinden bu satın alımlar gerçekleşirdi. Nitekim 1734 yılında Mihalic, Bergama ve Kuşadası bölgesinden 20.000 kile kadar buğday piyasa rayici üzerinden satın alınmıştı⁵⁷. Bu durum ada sakinleri için satın alma işleminin maliyetini artıran bir husustu. Ancak devletten temin ettikleri buğdaydan daha kaliteli ve daha fazla buğdaya bu şekilde sahip olabilmekteydiler. Miri fiyat düzeyinden buğday temin etmek devlet ve ahali açısından daha ekonomik bir usuldü. Çünkü ocaklık usulüne tabi olan tüketim maddelerinin temininde miri fiyat rejimi geçerli olup bu rejime göre belirlenen fiyat normal piyasa fiyatının altında bir fiyattı. Bu da devlete ihtiyaç duyduğu malzemeleri daha düşük bir fiyat düzeyinden sürekli olarak temin etme imkânı sağlıyordu. Vilayet vekillerinin mübaşire vermiş olduğu ücret ise ahaliden buğday için toplanmış olan paralardan oluşuyordu. Nitekim sürecin sonunda mübaşir satın almış olduğu buğdayı vilayet vekillerine teslim ediyor onlar da ellerindeki defterlere göre kasaba ve köy ahalisine tevzi ve taksim ediyordu. (BOA.A.DVNS.MHM.d.140.100./Evahir Cemaziyülevvel 1147./Eylül-Ekim 1734).

Sakız Adası’nda belli dönemlerde ortaya çıkan açlık ve kıtlık sorunu hiç şüphesiz mastika köylerindeki sakız üreticilerini de etkiliyordu. Bu ürünün devlet için taşımış olduğu önemin farkında olan merkezi yönetim, onların talebi üzerine ada dışından buğday satın almalarına belli usuller çerçevesinde izin veriyordu. Örneğin 1734 yılında, onların talebi üzerine Biga kazası ve Karesi sancağından 10.000 kile buğday, bu iş için görevlendirilmiş olan mübaşir Ebu Bekir PaşakethüdasıAhmet vasıtasıyla satın alınmıştı. Bu satın alma işlemi için gerekli olan 8333 kuruş ücret vilayet vekilleri tarafından ona teslim edilmiş o da bu parayla her bir İstanbuli kilesine 100’er sağ akçe ücret ödeyerek 10.000 kile buğdayı Karesi sancağındaki miri buğdaydan satın almıştı. Bahsedilen 8333 kuruş ücretin içinde buğday masrafı yanında gemi kaptanına ödenen navlun ve mübaşir ücreti de dâhildi. Biga kazası kadısına ve Biga iskelesi eminine bu transfere engel olmamaları için ferman gönderildikten sonra tek seferde adaya taşınarak mastika köylerinin ahalisine hisselerine göre dağıtılması sağlanmıştır. (BOA.A.DVNS.MHM.d.140.100./Evahir Cemaziyülevvel 1147./Eylül-Ekim 1734).

⁵⁷Mihalic, Bergame ve Kuşadası kadılarına Sakızlıların kendi paralarıyla 20.000 kile buğdayı satın alarak Sakız mahkemesinden hüccet-i şer’iye almaları şartıyla adalarına götürmelerine engel olmamaları hususunda ilgili kazaların yöneticilerine hitaben EvahirCemaziyülahir 1147 (Ekim/Kasım 1734) tarihinde yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.140.112.

Sakız Adası'na dışardan buğday satın alınmasının buğdayın satın alındığı yerler ve buğdayı satın alan kişiler açısından önemli sonuçları olmuştur. Buğday satın alınan yerlerde mukataa yönetimi olduğu için bu durum mukataa gelirlerinde azalmaya neden olması nedeniyle mukataa yöneticilerinin itirazına neden olmuştur⁵⁸. Ada sakinleri ise açlık riski ortaya çıktığında buğdayı daha kolay temin edebilecekleri adanın çeşitli noktalarındaki iskelelere yakın yerlere göç etmeye yönelmiş bu ise deniz kıyısında bir yandan yeni yerleşimlerin kurulmasına neden olurken diğer taraftan sahildeki mevcut yerleşimlerin daha çok büyümesine neden olmuştur.

Adada imal edilen tarım, hayvancılık, balıkçılık, sınai ya da el sanatları ürünlerinin en önemli ihraç yeri Sakız Limanı'ydı. Burası adaya dışardan gelenlerin ilk uğrak yerlerinden birisiydi. Derinliği 17 ayağı bulduğu için ağır tonajlı gemiler rahatça yanaşıp yükleme ve boşaltma yapabiliyordu. Ancak bu liman gerekli bakımın yapılmaması nedeniyle 19. yüzyıl sonlarına denk düşen 1883 yılında hafriyat, toprak ya da çöp ile dolduğu için gemilerin giriş çıkış yaparken zorlandığı bir liman haline gelmişti. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 19 Temmuz 1883, Sayı 25, Sayfa 1). Bu tarihte bile adaya gelip giden yolcular için ayrı bir iskele olmadığı için yolcular gümrük iskelesini kullanıyordu. Bu durum gümrük dairesinin darlığı ile birleşince vapurların yolcu indirdikleri anlarda izdiham yaşanmasına bu ise gümrük idaresi açısından çeşitli mahzurlara neden oldu. Bunun üzerine bir rıhtım inşa edilmesi için eyalet yöneticilerinden ada yöneticilerine emirler yazıldı. (Bahr-i Sefid Gazetesi, 14 Kasım 1883, Sayı 42, Sayfa 2).

Sakız Adası'nın ekonomisini etkileyen faktörlerden birisi de kaçakçılıktı. Ada, deniz rotası yönünden İstanbul yolu üzerinde bulunduğu için İstanbul'a Mısır, Suriye ya da diğer eyaletlerden kahve, buğday, arpa, darı ve pirinç gibi yiyecek maddeleri taşıyan gemi kaptanları için bu maddelerin kaçakçılığının yapıldığı yerlerden birisi halini almıştı. İstanbul'a yiyecek nakleden gemiler yasak olmasına rağmen Sakız ve İzmir Limanı'na ya da buralarda bulunan diğer iskelelere yanaşarak yükünü boşaltıyor, yerli ya da yabancı tüccara daha yüksek fiyatta satıyordu. Bunu satın alan yabancı tüccar malını kendi ülkesine götürerek burada daha yüksek bir fiyattan satıyor ya da ülke içinde ahali ya da başka tüccarlara rayiç fiyat üzerinde bir fiyatla satma yoluna gidiyordu. Bu durum tahıl ürünlerinin piyasada azalmasına ve dolayısıyla temel tüketim maddelerinde kontrol edilmeyen fiyat artışlarına neden oluyordu. 1719 yılında Mısırlı kahve tüccarlarından bazılarının Mısır Kahire'den aldıkları 2000 torba kahveyi İstanbul'a götürmek yerine İzmir ve Sakız Adası'na çıkaracakları haberi alınınca Sakız muhafızına ve İzmir voyvodasına, görev yerlerinden hiçbir yere kahve çıkarılmaması konusunda tedbir

⁵⁸Sakız Adası'na 5 bin kile kadar buğday Mihalic ve Çalık tarafından satın alınarak getirildiğinde mukataa malına 7-8 kese kadar bir azalmaya neden olacağı gerekçesiyle itiraz ve eleştiriye neden olmuştur. Konuyla ilgili olarak Sakız mollasına yazılan EvahirŞevval 1148(Şubat/Mart 1736) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.142.34.

almaları istenmişti⁵⁹. Yerli tüccar yanında “*Efrenç*” tabir edilen yabancı ülke tüccarları bu olgunun önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Devletçe belirlenmiş iskelelerden başka iskelelerde yükleme ve boşaltma yapılması devletin gümrük gelirlerinde eksilmeye yol açtığı gibi kaçakçılığın yaygınlaşmasına da neden oluyordu. Ayrıca iç ve dış ticaret üzerinde devletin kontrolünü zayıflatırken ülkeye zararlı malzeme ve eşyaların da sokulmasına ve dolayısıyla asayişin zayıflamasına da neden oluyordu. Örneğin 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyıl başlarında Anadolu’da bulunan birçok Ermeni ve Rum çetesinin sahip olduğu silah ve mühimmat ülkeye kaçak sokularak temin edilmmişti. Kaçak malzeme indirme ve yükleme yapma konusunda mağdur olan limanlardan birisi İzmir limanıydı. Avrupalı tüccar gemilerinin Akdeniz’de İzmir iskelesinden başka bir iskeleden mal almaları ya da mal boşaltmaları eskiden beri yasaktı. Buna rağmen birçok Avrupalı gemi tüccarı başka bir iskeleye yanaşıyor mal indirip mal yüklüyordu. İzmir iskelesine geldiği zaman kendisinden gümrük vergisi talep edildiğinde ise bunu yükleme iskelesinde ödediğini söyleyerek ellerindeki eda tezkiresini ibraz ediyorlardı. Bu durumun İzmir gümrüğünün iltizamını almış olan gümrük emininin dükkânine neden olması üzerine bu sorun bu tür gemi tüccarlarının İzmir iskelesine yanaştıkları zaman İzmir gümrük idaresi tarafından adam ve bir kâtip verilmedikçe yükleme ve boşaltma yapmaması yönünde bir hüküm çıkarılmak suretiyle çözülmeye çalışılmıştı⁶⁰. Ancak kaçakçılığın ortaya çıkardığı rantın büyüklüğü ve rantı bölüşen paydaşların çokluğu karşısında bu hüküm fazla bir işe yaramamıştır.

İzmir bu dönemde tüccarların ilgisi ve ticaret hacmi yönünden Sakız Adası’nın önüne geçmişti. İzmir’in hem Batı Anadolu gibi geniş bir hinterlanda sahip olması hem daha elverişli bir ticaret limanına sahip bulunması ve hem de Sakız Adası’na kıyasla korsan saldırılarına karşı daha güvenli bir konumda yer alması burasının ticaret yönünden daha gelişmiş yer haline gelmesine neden olmuştur. Tavernier burasını, Avrupa’dan gelen seyyahlar için doğunun ilk basamağı olarak nitelerken Avrupa’dan Asya’ya, Asya’dan Avrupa’ya giden bütün malların başlıca ambarı olduğunu belirtir. İzmir’den belirli zamanlarda çok sayıda kervanın hareket ettiğini de ekler. (Tavernier, 1980:49). Sakız Adası’nın ticari işlevinin İzmir’e geçmesinin bir başka nedeni ise salgın hastalıklardı. Çünkü 1741’de ada nüfusunun üçte birini yok eden veba salgını, 1762 tarihinde adanın ticari durgunluk yaşamasına sebep olmuştur. 1765’te görülen salgın iklimsel koşulların da etkisiyle Mart ayında başlamış, Nisa-Mayıs aylarında

⁵⁹ Sakız ve İzmir voyvodasına EvailŞevval 1131 (Ağustos/Eylül 1719) tarihinde yazılan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.129.49.

⁶⁰ Çıkarılan hüküm sureti 1135 (1722/1723) yılına aittir. İzmir gümrük emini Yeğen Mehmet Ağa’nın arzuhalı ve baş defterdar el-Hac İbrahim Efendi’nin ilamı üzerine 1135 (1722/1723) yılında çıkarılmıştır. Hükümün çıkarılmasına sebep olan somut olay ise Venedik kalyonları kaptanlarından Beliz Gardo isimli kaptanın Midilli ve Kemer’den topladığı palamutu İzmir’e getirdiği sırada kendisinden gümrük vergisi talep edilmesi üzerine çıkmıştır. Gümrük vergisi talep edildiğinde bu kaptan; “...biz palamudu yüklediğimiz mahalde gümrüğünü verdik.” diyerek eda tezkiresini ibraz etmesi üzerine bu durum diğer kaptanlara da sirayet etmiş ve İzmir gümrük nizamında kargaşa çıkmıştır. Konuyla ilgili olarak yazılmış olan hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.245.Başka bir Venedikli tüccar olan TebellüGrudba isimli ticcara ait 3000 kantar palamudun vergisi talep edildiğinde de aynı cevap verilmişti. Konuyla ilgili Evahir Safer 1135 (Kasım/Aralık 1722) tarihli hüküm sureti için bkz.BOA.A.DVNS.MHM.d.130.243.

artmış, Haziran’da zirve yapmış, Ağustos ayında azalmış ve Eylül-Ekim aylarında yok olmuştur. (Panzac, 1985:558). Bunların sonucu adadaki ticaret hacminin düşmesi ve iktisadi faaliyetlerin gerilemesiydi. Nitekim 1761’de limana uğrayan gemi sayısı 137 iken bu oran 1762’de 91’e düşecektir. 1765 tarihli salgın ise, ticaret gemilerinin Nisan ayından Ağustos’a kadar Sakız Adası’na uğramamasına yol açmıştır. (Dal, 2008:119.)

SONUÇ

Anadolu’nun batısında bulunan Adalar denizinde bir ada olan Sakız Adası, 1566’dan 1913 yılında kadar 347 yıl süreyle Osmanlı hâkimiyetinde kalmış bir toprak parçasıdır. Burada heterojen bir nüfus barınmakta ve Rumların dışında Türkler, Latinler ve Yahudiler de ada sakinlerini oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti daha kuruluş döneminde varlığını üzerine bina etmiş olduğu çoğulculuk, hoşgörü, dinsel ve mezhepsel farklılıklara tahammül ve azınlık haklarına saygı gibi ilke ve erdemleri Sakız Adasında da tatbik ederek bu etnik unsurları barış içinde bir arada tutmayı başarmıştır. Zaman zaman genel güvenliği tehdit eden eşkıyalık olayları yaşansa da 18.yüzyıl boyunca adanın geneline barış ve istikrar hâkimdir. Bu ortamda Rumlar kendi azınlık örgütlenmelerini ve dini ya da kültürel değerlerini muhafaza ederek günümüze aktarmışlardır. Bugün adada bulunan kilise ve manastırlar bunun kanıtıdır.

Sakız Adasında nüfusun çoğunluğu Rumlardan oluşmasına rağmen devlet onları diğer reayasından ayırmamış ve onların her türlü şikayet ve taleplerine imkanlar ölçüsünde olumlu cevap vermeye çalışmıştır. Adanın sınırlı ekonomik kaynaklarını da dikkate alarak onlardan genelde senede bir defa vergi alarak mali yüklerini hafif tutmuştur. Sakız kökenli kişilerin bürokraside yükselmeleri diplomat, maliyeci ve devlet adamı olarak birçok yerde hizmet vermeleri liyakat ve becerileri ölçüsünde kariyer basamaklarının onlara açık olduğunu göstermektedir. Devletin sunduğu imkânları kullanan Sakızlılar deniz ticaretine yönelmişler ve devletin birçok yerinden mal alıp birçok liman ve iskeleye mal taşımışlardır. Osmanlı Devleti ile Sakızlıların kurmuş olduğu devlet-toplum ilişkisinde her iki taraf da kazan kazan ilkesine göre hareket etmişse de bu ilişkiden Sakız toplumu daha kazançlı çıkmıştır. Çünkü hem devletin sağlamış olduğu istikrar ve güvenlik ortamından sadece senede bir defa vergi vererek yararlanmışlar hem de devletin diğer liman ve şehirleriyle ticari bağlar kurarak varlıklarını geliştirme şansı elde etmişlerdir.

Sakız Adası, iklim ve yeryüzü şekilleri itibarıyla tarıma fazla elverişli bir ada değildir. Adada sürekli su kaynağı teşkil edecek bir göl ya da akarsu veya akarsu ağı mevcut değildir. Bu da tarımı olağanüstü şekilde iklim koşullarına bağımlı hale getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak bazı dönemlerde adada açlık ve kıtlık sorunu ortaya çıkmış bu ise adanın nüfus ve yerleşim şekillerine etki etmiştir. Bu sorunu çözmek için ise Bergama, Biga, Kuşadası, Karesi ya da Çandarlı gibi kazalardan adaya buğday ve tahıl transferi yapılmıştır. Böylece bu sorun ortadan kaldırılarak ada sakinlerinin varlığını adada koruması sağlanmıştır. Adanın Anadolu’ya coğrafi yakınlığı bir tarafa ekonomik olarak bağlı olması

adadaki Rum nüfusun günümüze kadar gelmesinin nedenlerinden bir tanesidir. Bu sebeple günümüzde Sakız Adası halkının yaşamış olduğu sadece tarımsal kökenli değıl aynı zamanda çevresel, ekolojik, ekonomik ya da altyapı gibi sorunların çözümünde Türkiye ile işbirliğı yapılması her iki taraf için de olumlu ve kazançlı bir ilişki biçimini ortaya çıkaracaktır. Kıbrıs'ın kuzey kısmına Anadolu'daki Anamur ilçesi sınırları içinde kalan Alaköprü Barajı vasıtasıyla su nakledilmesi suretiyle adanın içe suyu ve tarımsal sulama için ihtiyaç duymuş olduğı suyun karşılanması bunun somut bir örneğidir.

Etik Beyan

“Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal Ve Ekonomik Hayat” başlıklı çalışmanın yazılması ve yayınlanması süreçlerinde Araştırma ve Yayın Etiğı kurallarına riayet edilmiş ve çalışma için elde edilen verilerde herhangi bir tahrifat yapılmamıştır. Çalışma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmaya başka bir yazarın herhangi bir katkısı yoktur.

Çatışma Beyanı

Yapılan bu çalışma gerek bireysel gerekse kurumsal/örgütsel herhangi bir çıkar çatışmasına yol açmamıştır.

KAYNAKÇA

1.Başkanlık Osmanlı Arşiv Vesikaları (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sultan I.Abdülhamit Fonu (AE.SABH I): 75.

Bab-ı Asafî Tasnifi Mühimme Defterleri Fonu (A.DVNS.MHM.d.):

120,121,122,124,125,127,129,130,131,135,137,138,139,140,142,144,147,148,149,150,152,153,154.

Cevdet Tasnifi Maliye Fonu (C.ML.): 212, 689.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT.): 884.

Sadaret Tasnifi Mektubi Kalemî Evrakı Fonu (A.MKT.): 20.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

Başarılı, H., (2012),*XIX. Yüzyılda Sakız Adası Ticareti*,(Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Akdeniz Dünyası Araştırmaları Bilim Dalı, İstanbul.

Dal, D. , (2009), *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası'nın Etnik Yapısı Ve Ortodoks Katolik Reaya Arasındaki İlişkiler*, Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,(1), 51-70.

Taş, M. (2025). Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal ve Ekonomik Hayat. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 280-319.

- Dal, D. , (2008), *XVIII. Yüzyılda Sakız Adası*, (Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Devellioğlu, F., (2008), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, 25. Baskı, Ankara:Aydın Kitabevi,
- Eliot, Sir Charles, (Tarihsiz Baskı), *Avrupa'daki Türkiye*, Cilt 1, Tercüman 1001 Temel Eser, Çeviren: Adnan Sınar, Şevket Serdar Türet, İstanbul:Kervan Kitapçılık.
- İlgürel, M. (Yayınlayan) (1978), Ahmet Vasıf Efendi, *Mahasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar*, Cild I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Κωνσταντίνος Γ., Διδάσκων Υ. , Μπελαβίλας, Ν. , (2006), *Τα Καστροχώρια Της Χίου, Η Δημιουργία Τους Και Η Δομή Τους*. Αθήνα.
- Kurşun Z. , Kahraman S.A. ve Dağlı, Y. , (Hazırlayan), (1998), Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, VII. Kitap, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Olivier, G. A. , (2024), *Türkiye Seyahatnamesi (18.Yüzyılda İstanbul ve Türkiye)*, Çeviren: Oğuz Gökmen, I. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Örenç, A. F. (2009), “Sakız Adası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, İstanbul:TDV Yayınları, 6-10. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/sakiz-adasi>)
- Özcan A., Uğur Y., İzgöer A.Z., (Hazırlayan) (2013) Raşid Mehmet Efendi-Çelebizade İsmail Asım Efendi, (2013), *Tarih-i Raşid ve Zeyli*, Cilt II-III. , I. Baskı, İstanbul.
- Panzac, D. , (1985), “L’ escale de Chio: un Observatoire Privele’ gie’ de l’ activite Maritime en Mer Ege’ eau XVIII’ e Sie’ cle”, *Histoire, E’ conomie et Socie’ te’*, N.4, 4 Anne. 541-561.
- Poulaki P. , (2016), “The Monuments Of The Ottoman Empire İn Chios Island And Tourism Development”, *III. Çeşme-Chios History, Culture and Tourism Symposium*, (3 Kasım 2016 - 5 Kasım 2016), Ege University School of Tourism and Hotel Management, University of Aegean Department of Business Administration, İzmir, 1-22.
- Roberts, J.M. , (2015), *Avrupa Tarihi*, Çeviren: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılab Kitabevi.
- Sezgin İ.- Kahraman S. Ve A.- Dağlı Y., (Hazırlayan) (2001), *Evliya Çelebi bin Derviş Mehmet Zilli, Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, V. Kitap, İstanbul:Yapı Kredi Yayınları.
- Taş, M. , (2024), “Social and Economic Life in Cyprus İn the 17 th and 18 th Centuries in the Light of Mühimme Registers,” *12. International Conference On Social Sciences & Humanities (June 1-2 Haziran 2024)*, (ss.159-186), Girne/Kıbrıs.
- Tavernier, J.B. , (1980), *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*, Çeviren: Ertuğrul Gültekin, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul:Kervan Kitapçılık.
- Yaşar, F., (2004), *Yunanistan’ın Kuruluşu Sürecinde Sakız Adası (1821-1829)*, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.

3. Gazeteler

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 15, 10 Mayıs 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 6, 24 Şubat 1298/ 5 Mart 1883.

Taş, M. (2025). Mühimme Defterleri Işığında 18.Yüzyılda Sakız Adasında Sosyal ve Ekonomik Hayat. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 27(48): 280-319.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 45, 5 Aralık 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 49, 2 Ocak 1884.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 2, 4 Eylül 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 32, 7 Eylül 1883.

Bahr-i Sefid, Sayı 48, 26 Aralık 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 25, 19 Temmuz 1883.

Bahr-i Sefid Gazetesi, Sayı 42, 14 Kasım 1883.

4.İnternet Kaynakları

1.<http://www.sakizadasi.org/sakiz-adasi-kalesi/30/05/2023>.

2.<https://www.wts.com.tr/sakiz-adasi-turlari.html>.,06/09/2024.

3.<https://www.britannica.com/place/Chios-island-Greece>/31/05/2023.

Extended Summary

(Social And Economic Life In Chios In The 18th Century In The Light Of The Mühimme Registers)

The aim of this study is to shed light on the living practices of the Turkish and Greek communities with different cultural characteristics on the island of Chios, which was under Ottoman rule for a long time. Thus, it is aimed to better understand the elements and dynamics that make common life possible in a way that will shed light on the solution of today's problems.

The study, includes domestic and foreign sources to the same extent. It has been tried to be given. While Ottoman works are included, at the same time, the subject Greek sources are also included and different perspectives are presented. In this context, the transcription and translation activity and some internet sources were also utilized, keeping the timeliness in mind has been kept.

Chios Island is one of the largest islands in the Sea of Islands, located just across the Gulf of Izmir. It is 8 kilometers from Turkey, 50 kilometers long from North to south, and 13 to 24 kilometers wide from east to west. Its surface area is 841 square kilometers. The northern part of the island is barren and surrounded by mountains, so its population is sparse compared to the southern part. The southern part of the island is flat and fertile and has many settlements. Throughout history, the settlements where mastic production was carried out were in this part of the island.

Chios Island was located at an important point in terms of trade routes reaching Anatolia. The Anatolian trade route started from Rhodes and went from south to north and the islands on this route naturally served as its gate ways to the Mediterranean. From Rhodes, it headed east along the coast of Anatolia and from there reached Chios Island. In addition to Chios Island, Midilli was also among the points it reached. This route was one of the most dangerous routes in the Sea of Islands. Because this route passed through the rocky coasts of Anatolia and the barren, abandoned small islands. The most important point of this sea route was the ports of Chios and Rhodes Island. If the population living on Chios Island is classified with the terminology of the Ottoman administration, it can be divided into two classes: military and common people. The population consisted of Muslim subjects and non-Muslim people. The subjects of the island were Turks and the people were Greeks and Jews. While the Greeks were the oldest population of the island, a significant portion of the Jews were people who immigrated from Spain after 1492. The Turks, on the other hand were people who came here voluntarily or as a result of the settlement policy and settled there after the conquest in 1566. The duty of the military group, formed by the officials who made up the population, was to govern the island, enforce the laws, establish security and ensure justice.

The people who made up the military population were public officials with official titles, and the island guards who held the rank of vizier, janissaries, judges and their deputies, customs officers, voivodes and tax collectors. The Church of St. Nicholas was the largest church that the Latins used for worship and rituals. Even after the island was saved from the Venetian invasion in 1695, this church was left to the Catholic Latins for religious worship and rituals. Since the products such as wheat, barley grown on the island's arable lands were not enough to feed the island's population, the island's economy displayed an external dependency in terms of agriculture. Traveler Pococke noted that most of the island was rocky and the soil was poor, and listed the trees that could be seen on the island as green oak, pine, wildgum tree and carob. This information shows that the island was too poor in terms of natural resources to feed the population living on it.

Chios is not a very suitable island for agriculture due to its climate and landforms. There are no lakes or rivers or a network of streams that would constitute a continuous water source on the island. This made agriculture extraordinarily dependent on climatic conditions. As a result, the island suffered from hunger and famine in some periods, which affected the population and settlement patterns of the island. In order to solve this problem, wheat and grain were transferred to the island from other provinces such as Bergama, Biga, Kuşadası, Karesi or Çandarlı. Thus, this problem was eliminated and the inhabitants of the island were able to maintain their existence on the island. Apart from the geographical proximity of the island to Anatolia, its economic dependence is one of the reasons why the Greek population on the island has survived to the present day. For this reason, cooperation with Turkey in solving the problems experienced by the people of Chios today, not only of agricultural origin, but also environmental, ecological, economic or infrastructural problems, will reveal a positive and profitable relationship for both sides. A concrete example of this is the transfer of water to the northern part of Cyprus through the Alaköprü Dam, which is located within the borders of Anamur district in Anatolia, to meet the island's water needs for domestic water and agricultural irrigation.
